

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

для здобувачів вищої освіти освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр»
галузі знань 05 “Соціальні та поведінкові науки” спеціальності 051
“Економіка”, галузі знань 07 «Управління та адміністрування» спеціальності
071 «Облік і оподаткування» освітніх програм «Облік і оподаткування» та
«Фіскальне адміністрування та митна справа»
всіх форм навчання

Розглянуто і схвалено
на засіданні кафедри теоретичної
та прикладної економіки
Протокол № 9
від 10.03.2020 р.

Державне регулювання економіки. Конспект лекцій для здобувачів вищої освіти освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» спеціальності 051 «Економіка» освітньої програми «Економіка підприємства», галузі знань 07 «Управління та адміністрування» спеціальності 071 «Облік і оподаткування» освітніх програм «Облік і оподаткування» та «Фіскальне адміністрування та митна справа» всіх форм навчання./ Хоменко І.О., Поленкова М.В. – Чернігів: ЧНТУ, 2020. – 86 с.

Укладачі: Хоменко Інна Олександрівна, доктор економічних наук, професор
Поленкова Марина Володимирівна, кандидат економічних наук

Відповідальний за випуск: Дерій Жанна Володимирівна, завідувач кафедри теоретичної та прикладної економіки, доктор економічних наук, професор

Рецензент: Мініна О.В., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки Чернігівського національного технологічного університету

ЗМІСТ

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ	4
Тема 1. Державне регулювання як метод управління економіки	11
Тема 2. Стратегія соціально-економічного розвитку країни	19
Тема 3. Фінансово-бюджетна та грошово-кредитна політика	27
Тема 4. Структурна та інвестиційна політика	37
Тема 5. Науково-технічна та інноваційна політика	44
Тема 6. Державне регулювання підприємництва	48
Тема 7. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності	53
Тема 8. Державне регулювання цін та інфляції	62
Тема 9. Регіональна економічна політика	66
Тема 10. Соціальна політика	74
Тема 11. Державне регулювання природоохоронної діяльності	80
РЕКОМЕНДОВА ЛІТЕРАТУРА	86

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ

"ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ"

Тема 1. Державне регулювання як метод управління економікою

Межа виробничих можливостей. Командна, ринкова та змішана форми організації економіки. Ефективність за Парето. Вад ринкового саморегулювання: неспроможність конкуренції; нездатність економіки забезпечувати людей суспільними товарами; зовнішні ефекти (екстерналії); неповнота ринків; недосконалість інформації; економічна нестабільність.

Функції держави: політична, соціальна, міжнародна, економічна. Економічні функції держави: емісійна; формування правових засад функціонування економіки; усунення вад ринкового саморегулювання; перерозподіл доходів; забезпечення людей обов'язковими товарами.

Сутність понять: “державне втручання в економіку”, “державне управління”, “економічна політика держави”, “державна регуляторна політика”, “державне регулювання економіки”. Об'єкти та суб'єкти економічної політики держави. Вад державного “втручання” в економіку.

Елементи державного регулювання економіки. Методи прямого та непрямого (опосередкованого) регулювання. Правові, адміністративні, економічні та пропагандистські методи регулювання економіки.

Роль державних органів України у впровадженні економічної політики: Президента, Верховної Ради, Кабінету Міністрів, Національного банку, Антимонопольного комітету, Фонду державного майна, міністерств та інших центральних органів державної виконавчої влади України, місцевих державних адміністрацій. Основні положення концепції адміністративної реформи.

Тема 2. Стратегія соціально-економічного розвитку країни

Визначення суспільних потреб та інтересів. Обґрунтування цілей. Ієрархія цілей. Державні пріоритети. Дерево цілей. Стратегічні, тактичні, оперативні цілі. Постіндустріальне суспільство. Концепція соціально-економічної політики. Соціально орієнтована ринкова економіка. Стратегія стратегії сталого розвитку та економічної та соціальної політики України.

Сутність понять: “прогноз”, “гіпотеза”, “план (програма)”. Функції соціально-економічного прогнозування. Принципи соціально-економічного прогнозування: наукової обґрунтованості, адекватності, альтернативності, системності, цілеспрямованості. Класифікація соціально-економічних прогнозів. Типологія методів прогнозування. Інтуїтивні та формалізовані методи прогнозування.

Директивне та індикативне планування. Сутність реформування макроекономічного планування. Система макроекономічного планування в Україні. Державна програма економічного і соціального розвитку України (ДПЕСР) як форма макроекономічного планування. Зміст ДПЕСР України на

середньо- та короткостроковий періоди. Послідовність розроблення ДПЕСР. Принципи макроекономічного планування. Система показників макроекономічних планів. Методи планово-економічних розрахунків. Система балансів, норм і нормативів. Структура ДПЕСР України. Розділи і розрізи макроекономічних планів.

Сутність програмно-цільового методу планування. Цільова комплексна програма (ЦКП). Класифікація ЦКП. Життєвий цикл ЦКП. Зміст етапів програмно-цільового планування: відбір переліку проблем, що підлягають програмному розв'язанню; формування та видача вихідного завдання на розроблення ЦКП; розроблення проекту ЦКП; затвердження ЦКП; реалізація ЦКП; звіт про виконання ЦКП. Сутність поняття «соціально-економічна проблема». Статус учасників програмно-цільового планування. Вимоги щодо цілей ЦКП: конкретність, визначеність у часі, реальність. Організаційно-економічний механізм реалізації ЦКП.

Сутність поняття “контроль”. Запобіжний, поточний і завершальний контроль. Етапи контролю: розроблення критеріїв і нормативів, зіставлення фактичних результатів з критеріями і нормативами; коригуючі дії.

Тема 3. Фінансово-бюджетна та грошово-кредитна політика

Державні фінанси. Зведений баланс фінансових ресурсів. Державний бюджет. Державні позабюджетні фонди. Доходи та видатки державного бюджету. Структура видатків бюджету. Бюджетна класифікація. Дотації, субсидії, субвенції. Дефіцит, профіцит, секвестр державного бюджету. Державний борг. Етапи бюджетного процесу. Стратегія і тактика фінансово-бюджетної політики України.

Податкова система. Система оподаткування. Система податкових органів. Функції, види та форми оподаткування. Принципи побудови податкової системи. Загальнодержавні податки і збори в Україні. Податковий тягар. Завдання податкової реформи в Україні.

Сутність суспільних товарів. Чисті, приватні, змішані та локальні суспільні товари. Сектор загального державного управління (СЗДУ). Ефективність суспільного сектору економіки. Регулювання діяльності установ СЗДУ. Джерела фінансування діяльності установ СЗДУ. Кошториси доходів і видатків установ СЗДУ.

Державне замовлення. Державні потреби в продукції (роботах, послугах). Однопродуктові матеріальні баланси попиту і пропозиції найважливіших видів продукції. Державні замовники. Виконавці державних замовлень. Державний контракт. Тендер. Етапи конкурсного відбору виконавців державних замовлень.

Грошово-кредитна політика. Національний банк і банківська система України. Загальні та селективні методи грошово-кредитного регулювання. Грошова емісія. Операції з цінними паперами на відкритому ринку. Управління обов'язковими резервами. Регулювання облікової ставки та банківського процента. Норми обов'язкових резервів. Валютне регулювання. Ревальвація,

девальвація національної грошової одиниці. Стратегія і тактика грошово-кредитної політики України.

Тема 4. Структурна та інвестиційна політика

Поняття “структура економіки”. Роль структурних зрушень в економічному розвитку. Характеристика структури економіки України. Види структури економіки. Відтворювальні пропорції. Галузева структура. Регіональна структура.

Сутність структурного ефекту. Коефіцієнт абсолютних структурних зрушень. Коефіцієнт відносних структурних зрушень. Вплив структурних зрушень на динаміку виробничої функції.

Концепція пріоритетів соціально-економічного розвитку. Критерії визначення державних пріоритетів. Активна структурна політика. Пасивна структурна політика. Методи реалізації структурної політики. Стратегія і тактика структурної політики України.

Інвестиції як фактор структурних зрушень в економіці. Сутність понять: “інвестиції” та “інвестиційна діяльність”. Суб'єкти та об'єкти інвестиційної діяльності. Класифікація форм і видів інвестицій. Визначення пріоритетних сфер і державних інвестиційних проектів. Методи аналізу інвестиційної привабливості сегментів ринку. Фактор часу в оцінці витрат і результатів інвестиційної діяльності. Оцінка інфляції та ризиків при прийнятті інвестиційних рішень. Показники економічної ефективності інвестицій. Пряме управління державними інвестиціями. Державні капітальні вкладення та державне замовлення в капітальному будівництві. Податкове регулювання інвестиційної діяльності. Фінансово-кредитне регулювання інвестиційної діяльності. Амортизаційна політика. Регулювання участі інвесторів у приватизації. Державне регулювання ринку цінних паперів. Експертиза інвестиційних проектів. Захист інвестицій. Завдання інвестиційної стратегії в Україні.

Тема 5. Науково-технічна та інноваційна політика

Сутність НТП. Вплив НТП на економічний і соціальний розвиток, криву виробничих можливостей, рівноважне економічне зростання. Концепція науково-технічного прогресу.

Розвиток науки як складова економічної політики. Цілі, принципи, завдання та напрями науково-технічної політики. Організаційні засади науково-технічної політики в Україні. Форми та методи реалізації науково-технічної політики. Прямі та опосередковані методи науково-технічної політики.

Інновації як специфічна форма НТП. Етапи інноваційного процесу. Класифікація інновацій. Суб'єкти та об'єкти інноваційної діяльності. Ефективність державної підтримки інноваційних процесів. Витрати на виробництво інноваційного продукту. Ефект інноваційної діяльності. Методи державного регулювання інноваційного процесу в промисловості.

Тема 6. Державне регулювання підприємництва

Підприємництво: економічний зміст і роль в економіці України. Види підприємницької діяльності, їх характеристика. Класифікація форм підприємництва. Інноваційне підприємство. Організаційно-правові форми підприємництва.

Проблеми розвитку підприємництва. Сутність державної політики сприяння підприємництва. Державне регулювання приватизації. Антимонопольна політика держави. Інститут банкрутства та санації підприємств. Проблеми легалізації тіньової економіки в Україні.

Особливості та перспективи реформування оподаткування, обліку та звітності підприємницьких структур. Реєстрація та ліквідація підприємств. Ліцензування підприємницької діяльності. Інспекція та контроль за діяльністю підприємств. Система державної підтримки підприємництва. Правове, матеріально-технічне, організаційне, інформаційне забезпечення підприємницької діяльності. Державні програми підтримки підприємництва.

Податкове регулювання. Дотації, субсидії, субвенції. Державне кредитування. Сприяння розвитку фінансово-промислових груп. Роль державних органів підтримки підприємництва.

Тема 7. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Сутність поняття “зовнішньоекономічна політика”. Завдання та принципи зовнішньоекономічної політики. Правова база регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Правові режими для іноземних суб'єктів господарської діяльності на території України. Види зовнішньоекономічної діяльності. Система органів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Методи регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Стратегія і тактика зовнішньоекономічної політики України.

Протекціонізм і вільна торгівля. Адміністративні інструменти державного регулювання зовнішньоторговельної діяльності: ліцензування, квотування, державна монополія на зовнішню торгівлю окремими товарами. Економічні методи регулювання зовнішньої торгівлі. Митні інструменти: ввізне та вивізне мито, мінімальна митна вартість, антидемпінгове мито. Немитні інструменти: субсидії виробникам експортних товарів, пільгове державне кредитування експортерів.

Іноземні інвестиції. Стимулювання іноземних інвестицій: податкові пільги, валютні гарантії, фінансове сприяння, захист від конкуренції. Державні гарантії захисту іноземних інвестицій. Форми підприємств з іноземними інвестиціями. Вільні економічні зони. Регулювання умов інвестування за межі держави. Стратегія і тактика політики іноземного інвестування в Україні.

Іноземні кредити. Необхідність залучення іноземних кредитів у національну економіку. Джерела іноземних кредитів в економіку України. Порядок залучення іноземних кредитів. Порядок погашення іноземних кредитів. Стратегія і тактика політики іноземного кредитування в Україні.

Тема 8. Державне регулювання цін та інфляції

Основні регульовальні функції ціни. Недоліки ціни як універсального засобу ринкового саморегулювання: нездатність урахувати колективні соціальні та економічні інтереси; породження інфляції; безробіття. Ступінь державного “втручання” у ціноутворення. Цінове законодавство. Види цін та їх характеристика. Система органів ціноутворення, їх завдання та функції. Контроль за додержанням дисципліни цін. Система органів контролю за цінами. Заходи державного втручання в процес ціноутворення залежно від стану економічного розвитку країни. Прямі та опосередковані методи державного регулювання цін. Цілі державного регулювання цін. Відвернення руйнівного впливу цін на економіку. Отримання інфляції за допомогою політики доходів. Забезпечення доступу до товарів першої необхідності усім верствам населення. Захист внутрішнього ринку від негативного впливу зовнішньої конкуренції. Отримання монополізму та забезпечення конкурентного середовища. Необхідність державного регулювання цін і тарифів підприємств-монополістів. Державне регулювання цін монопольних утворень, у тому числі природних монополій. Декларування цін.

Сутність інфляції. Необхідність боротьби з інфляцією. Фактори інфляції: інфляція попиту, інфляція витрат. Сутність антиінфляційної політики. Дефляційна політика. Стримувальна фінансово-кредитна політика. Зменшення грошової пропозиції. Роль Національного банку України у проведенні антиінфляційної політики. Скорочення бюджетного дефіциту шляхом збільшення доходів і зменшення державних видатків. Скорочення державних видатків через поетапне обмеження дотацій та субсидій, зменшення витрат на соціальні програми, науку, освіту тощо. Політика доходів (регулювання витрат). Адаптаційна політика. Індексація доходів та її недоліки.

Тема 9. Регіональна економічна політика

Сутність понять: “регіон”, “регіональна економічна політика”, “регіональна структура економіки”. Регіон як соціально-економічна система. Об'єкти і суб'єкти регіональної політики. Принципи та пріоритети державної регіональної політики. Стратегія регіонального розвитку. Складові регіональної економічної політики. Стратегія і тактика регіональної політики України.

Законодавча база механізму регіональної політики. Складові елементи механізму регіональної політики. Функції центральних державних органів і місцевих державних адміністрацій щодо регіональної економічної політики. Механізм взаємовідносин місцевих представницьких і виконавчих органів із загальнодержавними органами, підприємствами (установами, організаціями) та населенням. Фінансово-економічна база місцевого самоврядування. Об'єкти комунальної власності.

Адміністративні, правові та економічні методи державного регулювання розвитку регіонів. Державні централізовані капітальні вкладення. Державні

регіональні та галузеві програми. Передача об'єктів загальнодержавної власності до сфери управління місцевих державних адміністрацій. Регіональні замовлення на поставки продукції для задоволення державних потреб. Завдання та зміст програм економічного і соціального розвитку регіонів. Методика і порядок розроблення програм економічного і соціального розвитку регіону.

Принципи формування місцевих бюджетів. Доходи місцевих бюджетів. Нормативи відрахувань загальнодержавних податків і зборів до місцевих бюджетів. Місцеві податки та збори. Бюджетні субсидії, субвенції, дотації. Видатки місцевих бюджетів.

Тема 10. Соціальна політика

Сутність поняття “соціальна політика”. Мета соціальної політики. Соціальний захист населення. Соціальні гарантії. Соціальний і ринковий підходи до соціальної політики. Концепція соціальної політики в Україні. Складові соціальної політики. Адресна підтримка соціально незахищених верств населення. Пенсійна реформа. Політика у сфері заробітної плати та зайнятості населення. Розвиток соціальної сфери. Демографічна політика. Політика щодо формування середнього класу.

Сутність поняття “рівень життя населення”. Система показників рівня та якості життя населення: соціально-демографічні показники; узагальнюючі показники; показники оплати праці та доходів населення; показники рівня споживання населенням товарів і послуг; показники споживчих настроїв домогосподарств.

Реальні доходи населення як синтетичний показник добробуту людей. Баланс грошових доходів і витрат населення, схема та методика розроблення. Методика розрахунку реальних доходів населення. Державне регулювання доходів населення.

Показники обсягів споживання населенням матеріальних благ і послуг та методика обчислення їх. Прожитковий мінімум. Мінімальний споживчий бюджет. Мінімальний нормативний споживчий кошик. Норми споживання населенням продуктів харчування, товарів і послуг. Межа малозабезпеченості. Мінімальні заробітна плата, пенсія, стипендія, допомога.

Необхідність державного регулювання ринку праці. Система трудових балансів. Зведений баланс трудових ресурсів. Баланс ринку праці. Система органів державного регулювання зайнятості населення. Методи державного регулювання зайнятості населення. Державний фонд сприяння зайнятості населення.

Тема 11. Державне регулювання природоохоронної діяльності

Сутність поняття “екологія”. Класифікація природних ресурсів. Стійкість природного середовища до техногенного навантаження. Сутність природно-антропогенних процесів. Техногенний і сталий типи економічного розвитку. Пасивна та активна екологічна політика.

Принципи та об'єкти охорони навколишнього природного середовища. Сутність екологічної політики в Україні.

Сутність екологічного регулювання. Екологічне законодавство. Управління в сфері охорони навколишнього природного середовища. Інструменти екологічного регулювання: екологічна експертиза, моніторинг стану довкілля, екологічні стандарти і нормативи, екологічні програми, кадастри природних ресурсів, зонування територій, санкції за порушення норм екологічного законодавства.

Система державних органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища. Функції Верховної Ради, Кабінету Міністрів, Міністерства екології та природних ресурсів України, місцевих державних адміністрацій і т. п. в екологічній сфері. Роль громадських організацій в екологічній сфері.

Джерела фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища. Порядок оплати використання природних ресурсів. Платежі за забруднення довкілля. Ліміти викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище. Фонди охорони навколишнього природного середовища.

ТЕМА 1. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯК МЕТОД УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ

1. Вади ринкового саморегулювання
2. Функції держави в сучасній економіці
3. Сутність державного регулювання економіки
4. Методи державного регулювання економіки
5. Система органів державного регулювання економіки

1 Вади ринкового саморегулювання

Для визначення ролі держави в управлінні економікою та соціальними процесами в економічній літературі використовуються різні терміни: «державне втручання в економіку», «державне управління економікою», «державна економічна політика», «державне регулювання економіки» та інші. Всі вони взаємопов'язані та характеризують відносини держави з суспільством. Держава є складовою частиною, елементом сучасної економіки, тому термін «державне втручання», як вплив певної системи ззовні на економіку, найменше відповідає суті явища. Поняття «державна економічна політика» ширше поняття «державне регулювання економіки». Воно включає й неекономічні способи впливу на економічну діяльність (економічний лобізм, економічний лібералізм – тобто майже відсутність державного регулювання). Таким чином, суті явища найбільш відповідає термін «державне регулювання економіки».

Державне регулювання економіки — це система заходів задля здійснення підтримуючої, компенсаційної та регулюючої діяльності держави, спрямованої на створення нормальних умов ефективного функціонування ринку та вирішення складних соціально-економічних проблем розвитку національної економіки й всього суспільства.

Основні цілі ДРЕ:

- раціональне використання ресурсів і досягнення макроекономічної ефективності
- забезпечення стабільного розвитку національної економіки
- забезпечення конкурентоздатності вітчизняних товарів на світовому ринку
- реалізація соціальних цілей розвитку суспільства.

Об'єкти державного регулювання економіки — сфери, галузі, регіони, а також явища, ситуації та умови соціально-економічного життя країни, де виникли або можуть виникати проблеми, які не вирішуються автоматично або невідкладно, як того вимагають умови нормального функціонування економіки й підтримання соціальної стабільності.

Конкретні об'єкти ДРЕ:

- економічний цикл; структура економіки; умови нагромадження та інвестиційна діяльність;
- науково-технічний прогрес та інноваційні процеси; грошовий обіг та інфляція; ціни; платіжний баланс; блок соціальних проблем; умови конкуренції; навколишнє середовище (екологічні проблеми); регіони.

2 Функції держави в сучасній економіці

Чинна модель національної економіки сформувалася на уламках радянської командно-адміністративної моделі. Вона передбачає контроль великого рентного бізнесу над державними інституціями та спирається на отримання прибутків від експорту переважно сировинної й низькотехнологічної продукції поряд із «проїданням» цих прибутків через малоефективний популістський соціальний патерналізм і корупційний перерозподіл значної частки ВВП. У такій моделі найприбутковішим бізнесом є політика короткострокових цілей, що призводить до деградації реального сектора економіки та зниження глобальної конкурентоспроможності країни. У сучасному світі будь-яка держава виконує політичну, соціальну, міжнародну та економічну функції. Усі функції тісно взаємопов'язані, але, на думку економістів, економічна функція є найважливішою, оскільки брак належного економічного потенціалу чи низька ефективність використання його перешкоджають реалізації інших суспільних функцій.

Функції держави як суб'єкта макроекономічного регулювання можна поєднати за такими п'ятьма напрямками.

1. Забезпечення економіки необхідною кількістю грошей. У цій сфері держава є монополістом і протистоїть великій кількості покупців, які формують попит на гроші. З метою задоволення цього попиту держава здійснює грошово-кредитну політику.

2. Формування правових засад функціонування економіки. З цією метою держава визначає правовий статус окремих форм власності, узаконює існування різних видів господарської діяльності, регулює відносини між виробниками і покупцями товарів, регламентує здійснення окремими підприємствами зовнішньо-економічної діяльності, визначає обов'язки підприємств перед державою і т. д. Спираючись на економічне законодавство, держава виконує роль арбітра у сфері господарських відносин, виявляє випадки незаконної діяльності та вживає відповідних заходів до порушників.

3. Усунення вад ринкового саморегулювання. Неспроможність ринку забезпечити ефективний за Парето розподіл ресурсів компенсується державним «втручанням» в економіку. З цією метою держава здійснює захист конкуренції, забезпечує людей суспільними товарами, реагує на можливість виникнення екстерналій, бере участь у розв'язанні проблем неповноти ринків, формує інформаційну інфраструктуру ринку, здійснює стабілізаційну політику.

3.1. Для захисту конкуренції та обмеження монополістичних тенденцій держава здійснює антимонопольну політику. Вона реалізується на підставі антимонопольного законодавства.

3.2. Забезпечення людей чистими і змішаними суспільними товарами є однією з найважливіших функцій держави. Суспільні товари мають дві властивості: несуперництво у споживанні та загальнодоступність. Різним суспільним товарам ці властивості притаманні у неоднаковій мірі. Ті, що мають ці властивості у вищій мірі, називаються чистими суспільними товарами. Ті, що в них хоча б одна з властивостей виражена в помірному ступені, називаються

змішаними суспільними товарами. Товари, що не мають цих властивостей, називаються приватними товарами. Виробництво чистих суспільних товарів є монополією держави. Сфера виробництва змішаних суспільних товарів є ареною конкуренції суспільного та приватного секторів. На відміну від інших суб'єктів економічних відносин держава має законне право вилучати доходи через оподаткування. Отже, відшкодування витрат на виробництво суспільних товарів здійснюється за рахунок податків.

3.3. Держава реагує на можливість виникнення екстерналій. За ефективного функціонування ринку виробник використовує ресурси, відшкодовуючи витрати в розмірі їхньої вартості, а споживач повинен повністю оплачувати вартість купленого товару. Такий порядок є необхідною умовою оптимального за Парето розподілу ресурсів. Порушення принципу «за все треба платити» породжує негативні й позитивні зовнішні ефекти (екстерналії). Суб'єкт ринку, який породжує негативні екстерналії, перекладає частку витрат на інших, а той, який створює позитивні екстерналії, бере на себе частку витрат з реалізації чужих інтересів. Усунення державою цієї вади ринкового саморегулювання здійснюється через чітку регламентацію прав і обов'язків економічних суб'єктів. Це досягається за допомогою законотворчої і контролюючої діяльності держави.

3.4 . Держава бере активну участь у розв'язанні проблем неповноти ринків. Для цього вона здійснює координацію дій потенційних виробників і споживачів. Найпоширенішими формами такої координації є заходи макроекономічних планів, державні цільові комплексні програми.

3.5. Формування інформаційної інфраструктури ринку є звичною практикою для індустріально розвинутих країн. Останнє викликане тим, що недостатність інформації лімітує можливості ефективного використання ресурсів, зумовлює неоптимальну поведінку продавців і покупців, заважає укладанню довгострокових угод.

3.6. Держава здійснює стабілізаційну політику. В основу стабілізаційної функції держави покладається та обставина, що рівень виробництва залежить від рівня сукупних витрат. Витрати приватного сектору можуть бути недостатніми для досягнення повної зайнятості або надмірними. У першому випадку виникає надмірне безробіття, у другому – інфляційне зростання. У першому випадку держава може застосувати стимулювальну політику, у другому – стримувальну. Основними засобами виконання державою стабілізаційної функції є фіскальна та грошово-кредитна політика.

4. Перерозподіл доходів. Економіка, оптимальна за Парето, констатує стан, за якого ресурси суспільства розподілено найефективніше. Але ефективний розподіл ресурсів ще не означає найефективнішого розподілу доходів членів суспільства. Конкурентні ринки здатні породжувати нерівномірність розподілу доходів і навіть цілковитий брак коштів для існування в непраце-здатних членів суспільства. Для зменшення нерівності в доходах держава здійснює перерозподіл їх через різноманітні соціальні програми.

5. Забезпечення людей обов'язковими товарами. Товари (правила поведінки), які держава зобов'язує людей використовувати (додержуватися), називаються обов'язковими товарами. Важливим аргументом на користь

державного «втручання» в економіку є відома істина: людина здатна діяти всупереч власним інтересам. Погляди, згідно з якими державне «втручання» необхідне, оскільки державі найліпше відомо, що саме є корисним для людини, називаються патерналістськими.

Реалізація економічних функцій держави здійснюється через механізм бюджетного, фіскального, грошово-кредитного, структурного, інвестиційного, цінового, соціального, зовнішньоекономічного та інших напрямів соціально-економічної політики.

3 Сутність державного регулювання економіки

У різних країнах системи державного регулювання та місце, яке вони займають у господарській системі, мають свої національні відмінності.

Короткострокове, або емпіричне, регулювання набуло поширення в західних країнах у передвоєнні та повоєнні роки. Характерною рисою короткострокового регулювання є те, що його заходи з'ясовуються разом з нагромадженням кризових явищ і розвитком самої кризи, а тому заздалегідь не плануються. Здійснюється воно і прямо, і опосередковано через політику прискореної амортизації, субсидії, державну допомогу окремим фірмам чи галузям, дисконтну політику. Головними серед опосередкованих інструментів впливу є: державне регулювання норми процента, одержавлення емісійних банків, державна закупівля. Безпосередніми об'єктами поточного емпіричного регулювання є попит, зокрема обсяг платоспроможного попиту, і пропозиція, тобто інвестиційні дії компанії.

Довгострокове державне регулювання в ринковій економіці здійснюється у формі *економічного програмування*. Сьогодні це найбільш розвинута і поширена форма державного втручання в економічні і соціальні процеси, впливу на процес відтворення. Конкретна мета і масштаби економічного програмування визначаються в кожній країні її економічними та науково-технічним потенціалом. Розрізняють кон'юнктурне і структурне програмування

Кон'юнктурне програмування спрямоване на регулювання процесу відтворення через маніпулювання господарською кон'юнктурою. Його суть полягає в одночасному досягненні чотирьох макроекономічних показників: стабільності цін; сталих темпів економічного розвитку; повної, з точки зору підприємців, зайнятості; збалансованості платіжного балансу.

Структурне програмування – вища форма економічного регулювання. Його основу становить кон'юнктурне програмування, доповнене науково обґрунтованими планами економічного і соціального розвитку. На структурне програмування впливає щільність переплетення конкурентно-ринкових, монополістичних чи олігополістичних та централізованих сил у механізмі господарювання, а також соціально-політичне становище.

Національне планування як форма реалізації власне структурного регулювання має на меті довгострокову оптимізацію національної галузевої структури і нівелювання рівнів економічного розвитку регіонів і територій країни.

Загальнонаціональна індикативна програма розрахована на п'ять і більше років. Індикативність плану не звужує сферу діяльності суб'єктів господарювання і не обмежує їхньої виробничої, комерційної чи фінансової самостійності. Регулювання їх економічної діяльності здійснюється або створенням державою умов, необхідних для виходу на визначені нею параметри розвитку країни, або наданням підприємцям широкої інформації щодо очікуваної загальногосподарської чи комерційної кон'юнктури. Ґрунтуючись на розроблених спеціальними державними органами, промисловими і банківськими корпораціями прогнозах, він створює реальні умови для здійснення її структурної перебудови, стимулювання виробництва у відсталих районах, розвитку фундаментальної науки, забезпечує підготовку кваліфікованих кадрів.

Директивне планування – колишньої радянської економічної системи, що ґрунтувалася на одержавленні привласнення й управління. Її суть полягала в тому, що владні структури визначали економічні потреби, збалансовували їх з наявними ресурсами і за допомогою обов'язкових для виконання завдань забезпечували реалізацію розроблених планів. Сьогодні країни, в яких панувала адміністративно-командна система, намагаються перебудувати свої господарські системи через модифікацію форм і методів державного регулювання.

Антиінфляційна політика є важливим компонентом усього комплексу методів державного регулювання економіки країни ринкового господарства. Важливу роль у ній відіграє регулювання державних витрат і надходжень у державний бюджет. Якщо інфляція починає розвиватися високими темпами або має місце значний інфляційний рівень, то держава вдається до заходів, спрямованих на зменшення розмірів реальних доходів, чим досягається обмеження споживання, а отже, й попиту.

З теоретичного погляду державне регулювання економіки (ДРЕ)- це система знань про сутність, закономірності, дії та правила застосування типових методів та засобів впливу держави на хід соціально-економічного розвитку, спрямованих на досягнення цілей державної економічної політики.

З практичного погляду ДРЕ – це сфера діяльності держави для цілеспрямованого впливу на поведінку учасників ринкових відносин з метою забезпечення пріоритетів державної економічної політики.

Об'єктами державного регулювання економіки є :

- економічна система держави (агрегований об'єкт ДРЕ);
- економічні підсистеми (економіки регіонів, народногосподарських комплексів, галузей; сектори економіки; стадії відтворення);
- соціально-економічні процеси (економічні цикли, демографія, зайнятість, інфляція, науково-технічний прогрес, екологія, кон'юнктура і т.д.);
- відносини (кредитні, фінансові зовнішньоекономічні тощо);
- ринки(товарів, послуг, інвестицій, цінних паперів, валюти, фондів, капіталів і т.д.).

Складність втілення названих об'єктів державного регулювання в чіткі організаційні форми зумовлює, як правило, опосередкований вплив держави на розвиток підсистем, процесів, відносин, ринків і т. п. *Тому безпосереднім*

об'єктом державного регулювання є діяльність підприємств, державних органів, домашніх господарств.

Прогнозування – це науково аргументоване передбачення ймовірних тенденцій і напрямків при розв'язанні стратегічних завдань суспільства. Прогноз - це передпланова розробка багатоваріантних моделей плану.

Макроекономічне планування являє собою науково обґрунтовану організацію суспільства, соціально-економічного і виробничого процесів у країні, регіоні, галузі, на підприємстві. Аналіз поточної макроекономічної ситуації – це важливий елемент системи прийняття управлінських рішень для Міністерства фінансів України, адже розуміння розвитку економіки дає уявлення про джерела формування бюджету та у деяких випадках є сигналом для корегування економічної чи податково-бюджетної політики. Аналіз макроекономічних показників є важливим для побудови реалістичних прогнозів соціального і економічного розвитку, які слугують надійною базою для розрахунку бюджетних показників. Саме тому Міністерство фінансів України здійснює постійний моніторинг соціального і економічного розвитку, на підставі якого публікує інформаційно-аналітичні та презентаційні матеріали щодо поточної макроекономічної ситуації.

Програмно-цільове планування являє собою спосіб вирішення державних соціально-економічних проблем в різних ланках організаційної структури економіки. Реалізується через цільові комплексні програми (ЦКП).

4 Методи державного регулювання економіки

Методи ДРЕ класифікуються за двома ознаками: за формами впливу та за засобами впливу (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1 – Класифікація методів ДРЕ

Методи ДРЕ					
за формами впливу		за засобами впливу			
прямі	непрямі (опосередковані)	правові	адміністративні	економічні	пропагандистські

Методи прямого впливу безпосередньо діють на функціонування суб'єктів ринку.

Методи непрямого регулювання – це методи, які регламентують поведінку суб'єктів ринку через створення певного економічного середовища, яке змушує їх діяти у потрібному державному напрямку.

Правове регулювання – діяльність держави щодо встановлення обов'язкових юридичних норм поведінки суб'єктів права.

Адміністративне регулювання – інструмент прямого впливу держави на діяльність суб'єктів ринку.

Економічне регулювання – дає змогу створити економічні умови, які спонукають суб'єктів ринку діяти у необхідному для суспільства напрямку.

Пропагандистське регулювання – це звернення держави до гідності, честі і совісті людини.

Санкція – це та частина норми, яка передбачає заходи адміністративно-правового примусу в разі невиконання обов'язків учасниками економічних відносин. Якість правового регулювання залежить від того, як законодавчі органи формують юридичні норми.

Пряме державне економічне регулювання здійснюється засобами бюджетної політики. Головним засобом мобілізації фінансових коштів для покриття державних інвестицій є податки. Вони також широко використовуються для впливу на діяльність суб'єктів господарства. Державне регулювання за допомогою податків залежить вирішальною мірою від вибору податкової системи, рівня податкових ставок, а також видів та величини податкових пільг. У країнах з розвинутою ринковою економікою основним економічним методом регулювання ринку виступає кредитно-грошове регулювання. Це зумовлено тим, що кредитно-грошова система є тим економічним середовищем, в якому відбуваються всі найважливіші господарські процеси в ринковій економіці.

5 Система органів державного регулювання економіки

Державне регулювання економіки здійснюється державними органами. Держави різняться одна від одної формою правління, державним устроєм, політичною системою, функціями органів влади. У демократичному, правовому суспільстві державна влада базується на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу й судову. В Україні поділ повноважень між різними гілками влади визначається Конституцією України.

Верховна Рада України розглядається як вищий законодавчий орган країни, який розробляє і приймає закони та інші законодавчі акти щодо регулювання економіки в цілому та окремих її сфер.

Відповідно до Конституції України на Верховну Раду покладено виконання таких основних функцій щодо регулювання економіки:

- прийняття законів;
- затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього;
- контроль за виконанням Державного бюджету;
- визначення засад економічної політики держави;
- затвердження державних програм економічного, науково-технічного, соціального розвитку;
- здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України;
- затвердження переліку об'єктів державної власності, що не підлягають приватизації.

Верховна Рада України як вищий законодавчий орган держави, який забезпечує правове регулювання господарських процесів, не завжди сприяє прийняттю законодавчих актів, які б відповідали принципам реалізму, науковості, прагматизму та демократизму. В своїй діяльності Верховна Рада допускає лобіювання інтересів окремих верств суспільства, яке не сприяє задоволенню загальнонаціональних інтересів; приймає популістські рішення, не забезпечені

фінансовими і матеріальними ресурсами; не йде на певні компроміси між гілками влади та всередині парламенту.

Оцінка діяльності органів державного управління всіх рівнів дає підстави для висновків про відсутність принципової згоди між органами виконавчої та законодавчої влади з ключових питань розбудови держави, нестабільність в організації виконавчої влади, втрати нею управлінських якостей. Тому проведення адміністративної реформи в Україні має важливе значення. Нова адміністративна система повинна будуватися на засадах єдності системи органів державної виконавчої влади; розумної централізації та децентралізації в їх відносинах; стабільності і політичної незалежності управлінського апарату від будь-яких впливів; посиленого розвитку законодавства; достатнього матеріально-технічного, фінансово-економічного та іншого забезпечення. Система органів виконавчої влади включає структурні ланки трьох рівнів:

1. Вищий рівень – Кабінет Міністрів України.

2. Центральний рівень – міністерства, державні комітети, центральні органи виконавчої влади, прирівняні до державних комітетів, органи центральної влади зі спеціальним статусом.

3. Місцевий або територіальний рівень, на якому діють органи виконавчої влади загальної компетенції – обласні, районні, Київська міська державна адміністрація; органи галузевої та функціональної компетенції, які безпосередньо підпорядковані органам виконавчої влади або знаходяться у подвійному підпорядкуванні.

Главою держави є Президент України, законодавчу владу здійснює Верховна Рада України, виконавчу – Кабінет Міністрів України, інші центральні органи виконавчої влади (міністерства, державні комітети, центральні органи державної виконавчої влади зі спеціальним статусом), місцеві державні адміністрації. Судову владу здійснюють Конституційний Суд України, загальні суди.

Функції, права та обов'язки державних органів України окреслено Конституцією та законами України, іншими нормативно-правовими актами. Конституційний суд – вищий орган судової влади в Україні, який стежить за виконанням законів, розглядає конфліктні ситуації між гілками влади. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. До судів спеціальної юрисдикції належать Господарський та Адміністративний суди. Крім державних органів влади, регулювання економіки здійснюють недержавні структури управління економікою. До них відносять асоціації, об'єднання, спілки, фонди, центри тощо - молодіжні, ветеранів, за професійним спрямуванням, захисту прав споживачів тощо.

Контрольні питання

1. Основні завдання державних органів з регулювання національної економіки.
2. Основні функції держави.
3. Сутність державного регулювання економіки.
4. Об'єкти і суб'єкти державного регулювання економіки.

5. Вади держави. Методи державного регулювання економіки.
6. Система органів державного регулювання економіки.

ТЕМА 2. СТРАТЕГІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

1. Сутність стратегії сталого розвитку та соціально-економічної стратегії
2. Соціально-економічне прогнозування
3. Макроекономічне планування
4. Державне програмно-цільове планування

1 Сутність соціально-економічної стратегії

За результатами SWOT-аналізу згідно, ідентифіковані такі сильні сторони національної економіки:

- Наявність багатогалузевої інфраструктури (військово-промисловий комплекс, авіакосмічна промисловість, корабле-, енерго- й машинобудування, гірничо-промисловість, транспортне машинобудування) як основи перебудови економіки за кластерним принципом.

- Наявність освіченого працездатного людського капіталу, що засвідчує 34 рейтингова позиція України зі 140 країн за рейтингом Всесвітнього економічного форуму.

- Сировинно-ресурсна база для атомної, відновлюваної енергетики й точного приладобудування. У надрах України виявлено майже 20 тис. родовищ, з яких 8290 за 98 видами мінеральної сировини мають промислове значення.

- Вигідне географічне розташування в євразійському просторі, де в середньо-й довгостроковій перспективі вагомість транспортних коридорів лише зростатиме.

- Унікальні чорноземи у світовому масштабі — на території України, яка обіймає майже 0,5 % земної суші, знаходиться близько 20 % світових чорноземів.

- Один з найбільших ринків у Європі з понад 40 мільйонами споживачів.

Перехід до сталого розвитку - це процес зміни ціннісних орієнтацій багатьох людей. Визнаними міжнародними фундаментальними цінностями розвитку є свобода, рівність, солідарність, толерантність, повага до природи, спільна відповідальність. Національні цілі сталого розвитку базуються на політичних, економічних, соціальних, екологічних, моральних і культурних цінностях, властивих українському суспільству. Вони визначають спрямованість стратегії на турботу про спільне благо та захист національних інтересів України.

Кардинальні зміни, пов'язані з Революцією гідності та курсом на євроінтеграцію, обумовлюють можливість побудувати нову Україну на принципах сталого розвитку, верховенства права, захисту прав людини, демократії, солідарності, належного врядування.

З метою забезпечення національних інтересів України щодо сталого розвитку економіки, громадського суспільства і держави для досягнення зростання рівня та якості життя населення, додержання конституційних прав і

свобод людини і громадянина державна політика України, забезпечуючи дотримання Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року направлена на:

- 1) подолання бідності;
- 2) подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства;
- 3) забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці;
- 4) забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх;
- 5) забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат;
- 6) забезпечення доступності та сталого управління водними ресурсами та санітарією;
- 7) забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх;
- 8) сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх;
- 9) створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям;
- 10) скорочення нерівності;
- 11) забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст, інших населених пунктів;
- 12) забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва;
- 13) вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками;
- 14) збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку;
- 15) захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад (розвертання) процесу деградації земель та зупинка процесу втрати біорізноманіття;
- 16) сприяння побудові миролюбного и відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях;
- 17) зміцнення засобів здійснення й активізація роботи в рамках глобального партнерства в інтересах сталого розвитку.

Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року є орієнтирами для розроблення проектів прогнозних і програмних документів, проектів нормативно-правових актів з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України.

2 Соціально-економічне прогнозування

Прогнозування є одним з вирішальних чинників формування стратегії і тактики економічної політики держави: чим вищий рівень соціально-економічного прогнозування, тим вища ефективність цілеспрямованого впливу держави на хід соціально-економічних процесів.

Прогноз (грец.- prognosis, лат.- forecast, означає передбачення) – це науково обгрунтоване судження про можливий стан об'єкта в майбутньому, а також про альтернативні шляхи і терміни досягнення такого стану. Процес розробки прогнозів називається *прогнозуванням*.

Прогнозування – це наукове дослідження, що включає в себе всебічний аналіз і вивчення тенденцій розвитку розглянутого процесу в умовах дії об'єктивних законів.

Прогнозування є складовою ширшого поняття – *передбачення*, як випереджувального відображення дійсності. Залежно від ступеня конкретизації процесів, що досліджуються, розрізняють *три форми* передбачення: гіпотезу, прогноз і план (програму).

Гіпотеза характеризує наукове передбачення на рівні загальної теорії. На цьому рівні об'єкти описують за допомогою якісних характеристик.

Прогноз має більшу визначеність і достовірність, ніж гіпотеза, оскільки базується не тільки на якісних, а й на кількісних параметрах.

План (програма) – це комплекс конкретних заходів, спрямованих на досягнення певних цілей.

Найтісніше пов'язані прогнозування та планування, оскільки прогнозування створює умови для наукового обгрунтованого планування (процесу прийняття управлінських рішень).

Прогнози розвитку економіки - складова частина системи планування. Вони полегшують можливість передбачити, розрахувати різні варіанти розвитку економіки у зв'язку з демографічною ситуацією, науково-технічним прогресом, змінами природного середовища, соціально-економічними процесами.

Прогнозування базується на дослідженнях дійсності та перспективах його змін. Це - аналіз тенденцій розвитку економіки, суспільних потреб, виробничих можливостей, розробка гіпотез майбутніх етапів НТП.

Методи прогнозування можна розділити на такі основні групи.

1 Методи експертних оцінок

Методи експертних оцінок ґрунтуються на суб'єктивній оцінці теперішнього моменту і перспектив розвитку. Ці методи доцільно використовувати для кон'юнктурних оцінок, особливо у випадках, коли неможливо одержати безпосередню інформацію про яке-небудь явище або процес.

Прогнози об'єму продажів за допомогою експертів можуть бути одержані в одній з трьох форм:

- 1) точкового прогнозу;
- 2) інтервального прогнозу;

3) прогнозу розподілу вірогідності.

Точковий прогноз значення – це прогноз конкретної цифри. Він є найпростішим зі всіх прогнозів, оскільки містить якнайменший об'єм інформації. Як правило, наперед передбачається, що точковий прогноз може бути помилковим, але методикою не передбачений розрахунок помилки прогнозу або вірогідності точного прогнозу. Тому на практиці частіше застосовуються два інші методи прогнозування: інтервальний і вірогідний.

Інтервальний прогноз об'єму продажів передбачає встановлення меж, усередині яких знаходиться прогнозоване значення показника із заданим рівнем значущості. Хоча при складанні прогнозу існує певна вірогідність, що фактичне значення не потрапить у вказаний інтервал, але прогнозисти вірять, що вона настільки мала, що може ігноруватися при плануванні.

Інтервали, що враховують низький, середній і високий рівень значення, іноді називають песимістичними, найвірогіднішими і оптимістичнішими. Звичайно, розподіл вірогідності може бути представлене великою кількістю груп, але найчастіше використовуються три вказані групи інтервалів.

Для виявлення загальної думки експертів необхідно одержати дані про прогнозні значення від кожного експерта, а потім виробити розрахунки, використовуючи систему зважування індивідуальних значень по якому-небудь критерію. Відомі чотири методи оцінки різних думок:

1) використання рівних вагомостей думок експертів, якщо вони, як вважають дослідники, мають однакові компетентності;

2) використання вагомостей думок експертів, пропорційних ступеню «важливості» експертів, відповідної їх компетентності, популярності у вченому світі, досвіду в конкретній області діяльності і т.п.;

3) використання вагомостей думок експертів, пропорційних самооцінкам експертів. Є свідчення наявності прямого зв'язку між рівнем самооцінки компетентності експертів і точністю експертних оцінок;

4) використання вагомостей думок експертів, пропорційних відносній точності останніх прогнозів конкретного експерта.

Вибір методу залишається за дослідником і залежить від конкретної ситуації. Жоден з них не може бути рекомендований для використання в будь-якій ситуації.

Уникнути проблеми зважування індивідуальних прогнозів експертів і спотворюючого впливу відмічених небажаних чинників дозволяє Дельфі-метод. Його основу складає робота по зближенню точок зору експертів. Всіх експертів знайомлять з оцінками і обґрунтуваннями інших експертів і надають можливість змінити свою оцінку.

2 Економетричні методи

2.1. *Екстраполяція.* При їх створенні передбачається, що деякий останній період прогнозованого тимчасового ряду краще всього описує майбутнє цього прогнозованого ряду, наприклад $Y(t+1)=Y(t)$ – "завтра буде як сьогодні".

2.2. *Середні і ковзні середні.* Метод ковзні середньої застосовується у тому випадку, коли ряди динаміки характеризуються різкими коливаннями показників

по роках. Такі ряди, як правило, мають слабкий зв'язок з часом і не знаходять чіткої тенденції зміни. Найпоширенішим і простішим шляхом виявлення тенденції розвитку є згладжування або вирівнювання динамічного ряду.

Суть різних прийомів, за допомогою яких здійснюється згладжування або вирівнювання, зводиться до заміни фактичних рівнів динамічного ряду розрахунковими, мають той, що меншу коливається, ніж початкові дані.

Один з найпростіших прийомів згладжування полягає в розрахунку ковзних середніх, їх застосування дозволяє згладити періодичні і випадкові коливання і тим самим виявити наявну тенденцію в розвитку.

Метод ковзних середніх дозволяє відвернутися від випадкових коливань тимчасового ряду, що досягається шляхом заміни значень усередині вибраного інтервалу середньою арифметичною величиною. Інтервал, величина якого залишається постійною, поступово зсувається на одне спостереження. Величина інтервалу ковзання P може приймати будь-яке значення від мінімального ($P=2$) до максимального ($P = N - 1$, де N – довжина даного тимчасового ряду). Згладжений ряд коротший первинного на $P-1$ спостереження.

При використуванні методу ковзних середніх перш за все визначають величину інтервалу ковзання, забезпечуючу взаємне погашення випадкових відхилень в тимчасовому ряду. Якщо спостерігається певна циклічність зміни показників, інтервал ковзання повинен бути рівний тривалості циклу. За відсутності циклічності в зміні показників рекомендується виробляти багатоваріантний розрахунок при параметрі згладжування, що змінюється. Кращий варіант P визначається на підставі подальшої оцінки вирівняних рядів (по коефіцієнтах, темпах зростання і т.д.). Знайдений таким чином параметр ковзання потім використовується для прогнозування соціально-економічних процесів.

Для будь-якого інтервалу ковзана середня обчислюється по формулі

$$Y_k = \frac{1}{P} \sum_{i=1}^P X_{k-i}, \quad (2.1)$$

де X_{k-i} – реальне значення показника у момент часу t_{k-i} ;

P – інтервал згладжування;

Y_k – значення ковзної середньої для моменту часу t_k .

2.3 Методи Бокса-Дженкінса (ARIMA і ARIMAS). Розроблені у середині 90-х років минулого століття і дають дуже добрі результати. Тут немає чіткої моделі прогнозу. Алгоритм, підстроюючи внутрішні параметри, сам вибирає найбільш відповідну модель прогнозування. Ієрархія моделей Бокса-Дженкінса визначити як

$AR(p)+MA(q) \rightarrow ARMA(p,q) \rightarrow ARMA(p,q)(P,Q) \rightarrow ARIMA(p,q,r)(P,Q,R) \rightarrow \dots$,

де $AR(p)$ - авторегресійна модель порядку p . $MA(q)$ - модель з ковзним середнім порядку q .

2.4 При практичному прогнозуванні часто використовується метод експоненціального згладжування. Метод експоненціального згладжування дозволяє визначити ступінь узгодженості між прогнозом і фактичним значенням ряду у попередньому періоді. Очікуване середнє розраховують за рекурентною формулою:

$$S_t = S_{t-1} + \alpha \cdot [y_{t-1} S_{t-1}], \quad (2.2)$$

де S_t, S_{t-1} - експоненціальні середні для заданого t і попереднього $t-1$ періодів,

y_{t-1} - фактичне значення ряду в попередньому періоді,

α - коефіцієнт (параметр) згладжування, $0 < \alpha < 1$.

Цю формулу можна представити у іншому вигляді:

$$S_t = \alpha \cdot y_{t-1} + (1 - \alpha) \cdot S_{t-1}.$$

2.4.1 Методи Хольта і Брауна. У методі Хольта значення рівня і тренда

згладжуються за допомогою експоненціального згладжування. Тут перше рівняння описує згладжений ряд загального рівня. Друге рівняння служить для оцінки тренда. Третє рівняння

визначає прогноз на p відліків за часом вперед. Постійні згладжування в методі Хольта ідеологічно виконують ту ж роль, що і постійна в простому експоненціальному згладжуванні. Окремим випадком методу Хольта є метод Брауна, коли $\alpha = \beta$.

2.4.2 Метод Вінтерса. Це своєрідне розширення методу Хольта до

трьохпараметричного експоненціального згладжування. При цьому враховуються сезонні складові в даних. Тут дріб в першому рівнянні служить для виключення сезонності з $Y(t)$.

Після виключення сезонності алгоритм працює з "чистими" даними, в яких немає сезонних коливань. З'являються вони вже в самому фінальному прогнозі, коли "чистий" прогноз, розрахований майже по методу Хольта множиться на сезонний коефіцієнт.

3 Казуальні (причинно-наслідкові) методи

Регресійні методи прогнозування. Існує прогнозована змінна Y (залежна змінна) і відібраний наперед комплект змінних, від яких вона залежить - X_1, X_2, \dots, X_N (незалежні змінні). Модель множинної регресії в загальному випадку описується виразом:

$$Y = \mathcal{F}(X_1, X_2, \dots, X_N) + \varepsilon, \quad (2.3)$$

де ε - компонента помилки.

4 Нейромережеві методи прогнозування

В даний час найперспективнішим кількісним методом прогнозування є використання нейронних мереж. Існує дві основні переваги нейромережевого методу прогнозування:

- Відносно легко досліджувати залежність прогнозованої величини від незалежних змінних.

- Побудова нейромережевої моделі відбувається адаптивний під час навчання, без участі експерта на відміну від математичних моделей.

Існує два основні варіанти використання нейронних мереж при прогнозуванні параметрів і показників функціонування організації:

1 Використовування багатошарових перцептронів (MLP) - використання звичного перцептрона з одним, двома, або (в крайньому випадку) трьома прихованими шарами. При цьому на входи нейронної мережі звичайно подається набір параметрів, на основі якого (на думку експерта) можна успішно прогнозувати. Виходом звичайно є прогноз мережі на майбутній момент часу.

2 Використовування нейронних мереж із загальною регресією GRNN і GRNN-GA. Не дивлячись на те, що принцип навчання і застосування таких мереж відрізняється від звичних перцептронів, зовні мережа використовується таким же чином, як і звичний перцептрон. Якщо перцептрон під час навчання запам'ятовував приклади, що пред'являються, поступово підстроюючи свої внутрішні параметри, то мережі із загальною регресією запам'ятовують приклади в буквальному розумінні. Кожному прикладу - окремий нейрон в прихованому шарі мережі, а потім, під час застосування мережа порівнює приклад, що пред'являється, з прикладами, які вона пам'ятає. Дивиться, на які з них поточний приклад схожий і в якому ступені і на основі цього порівняння видасть відповідь.

В даний час можна з упевненістю сказати, що використання нейронних мереж при прогнозуванні дає відчутну перевагу в порівнянні з простішими статистичними методами.

3 Макроекономічне планування

Світова практика застосування макроекономічного планування виділяє три його головні форми:

- директивне;
- стратегічне;
- індикативне.

Директивне планування було формою прояву жорсткого державного регулювання економіки в колишньому СРСР. У разі директивного планування товаровиробнику визначають скільки і якої продукції треба виробити, кому і за яку ціну продати. Цьому процесу відповідає адекватна централізована система постачання ресурсів. Основою директивного регулювання економіки є абсолютизація державної форми власності як основної і єдиної.

Стратегічне планування – це системний спосіб управління змінами, творчий процес визначення і здійснення найбільш важливих дій. Сутність цього планування полягає в забезпеченні виживання економічної одиниці будь-якого рівня (в тому числі макроекономічної національної системи) на динамічному рівні шляхом виявлення та утворення довготермінової стійкої відповідності між цілями системи, її ринковими шансами та внутрішнім потенціалом. Макроекономічне планування стратегії поведінки на ринку (*стратегічне планування*) набуло широкого застосування, зокрема, в країнах Європейського Співтовариства.

Індикативне планування набуло найбільшого поширення в системі макроекономічного планування. Сутність його полягає в тому, що уряд впливає

на розвиток національної економіки не шляхом вказівок і затвердження директивних обов'язкових завдань для товаровиробника, а за допомогою координації діяльності виробників і забезпечення їх інформацією. Показники індикативного плану набувають життєвої сили для суб'єктів ринку лише через цілеспрямовану систему правових та економічних регуляторів. **Метою** індикативного планування є реалізація цілей державного впливу на економічний та соціальний розвиток. **Головне призначення** індикативного планування в Україні – розробка, обґрунтування і вжиття заходів щодо державного регулювання соціально-економічного розвитку країни. **Основою** індикативного планування є ретроспективний аналіз економічного і соціального становища держави та прогнози його розвитку, в тому числі масштабів, темпів, структури виробництва, кон'юнктури ринку, соціальних індикаторів та інших характеристик і показників на коротко - (1 рік), середньо - (3-5 років) та довгострокову (10-15 років) перспективу.

4 Державне програмно-цільове планування

Вади ринкового саморегулювання та державного втручання в економіку породжують складні соціально-економічні проблеми, вирішення яких пов'язане з використанням так званого *програмно-цільового методу планування*.

Використання програмно-цільового методу планування передбачає: визначення проблеми та формулювання цілей; розроблення та реалізацію програми, спрямованої на досягнення цілей; систематичний контроль за якістю та результатами робіт, передбачених програмою; коригування заходів, спрямованих на реалізацію цілей.

Програмно-цільовий метод планування реалізується через цільові комплексні програми. *Цільова комплексна програма (ЦКП)* – це документ, в якому міститься визначений за ресурсами, виконавцями та строками здійснення комплекс заходів, спрямованих на досягнення цілей. Нині в Україні проводяться науково-дослідні та конструкторські роботи за кількома десятками державних і міждержавних ЦКП і впроваджуються їх результати.

Класифікація ЦКП здійснюється за такими основними ознаками: за рівнем, складом, сферою впливу та реалізації; за характером і специфікою проблем і цілей; за термінами виконання. За рівнем, складом, сферою впливу та реалізації виділяють такі програми: міждержавні, державні, міжгалузеві, галузеві, міжрегіональні, регіональні, локальні. За характером і специфікою проблем та цілей розрізняють соціально-економічні, виробничі, науково-технічні, екологічні, інституціональні, регіональні і т. п. програми. За термінами виконання програми поділяють на довгострокові (розраховані на період 5–10 років), середньострокові (1–5 років) і короткострокові (до 1 року).

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте стан реалізації стратегії економічної та соціальної політики України.

2. Чим відрізняються Прогноз економічного і соціального розвитку України та Державна програма економічного і соціального розвитку України?
3. Якими організаційно-економічними засобами забезпечується реалізація індикативних макроекономічних планів?
4. Чим обумовлене застосування програмно-цільового методу планування?

ТЕМА 3. ФІНАНСОВО-БЮДЖЕТНА ТА ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА

1. Фінансово-бюджетне регулювання
2. Податкове регулювання
3. Регулювання суспільного сектору економіки
4. Державні замовлення як засіб задоволення державних потреб
5. Грошово-кредитне регулювання

1 Фінансово-бюджетне регулювання

Фінанси в загальному трактуванні означають застосування різноманітних прийомів розподілу ВВП на централізовані та децентралізовані фонди грошових ресурсів. Через розподільну та контрольну функції фінанси активно впливають на процес суспільного відтворення, опосередковуючи, по-перше, створення фондів нагромадження та споживання, і, по-друге, додержання пропорцій обігу натуральних і грошових ресурсів та раціональне використання їх.

Фінансова система кожної країни має свою специфіку. В Україні фінансову систему утворюють: державний і місцеві бюджети, або так званий консолідований бюджет; фінанси підприємств усіх форм власності; централізовані державні та інші фонди; фондовий ринок. Правовою основою бюджетного регулювання є Конституція України, Бюджетний кодекс України та інші нормативно-правові акти.

Інформаційною базою для прийняття управлінських рішень з питань ефективного використання фінансових ресурсів є *зведений баланс фінансових ресурсів держави*. В Україні цей баланс входить до складу ДПЕСР України, його вміщено в розділі «Основні баланси національної економіки».

Основна частка державних доходів і витрат здійснюється через бюджетну систему. В Україні *бюджетна система* складається з державного бюджету та місцевих бюджетів. Організація і принципи побудови бюджетної системи, а також взаємозв'язок між її окремими ланками характеризуються поняттям «*бюджетний устрій*». Бюджетний устрій України визначається з урахуванням державного устрою та адміністративно-територіального поділу країни.

Бюджет – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади АРК та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду (ст. 2 Бюджетного кодексу).

Бюджет складається з надходжень і витрат, що формують бюджетні кошти.

Надходження бюджету — всі податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за адміністративні послуги, власні надходження бюджетних установ) повернення кредитів до бюджету, кошти від державних (місцевих) запозичень, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів.

Видатки бюджету - кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом. До видатків бюджету не належать: погашення боргу; надання кредитів з бюджету; розміщення бюджетних коштів на депозитах; придбання цінних паперів; повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування; компенсація частини суми штрафних (фінансових) санкцій, що перераховується покупцям (споживачам) за рахунок штрафних (фінансових) санкцій, застосованих органами, що контролюють справляння надходжень бюджету, за наслідками проведеної перевірки за зверненням або скаргою покупця (споживача) про порушення платником податків установленого порядку проведення розрахункових операцій;

Витрати бюджету — кошти, що спрямовуються на здійснення програм і заходів, передбачених відповідним бюджетом, надання кредитів з бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів.

Бюджетна система України складається з державного бюджету України та місцевих бюджетів.

До складу бюджетного законодавства належать нормативно-правові акти, що регулюють бюджетні відносини в Україні, а саме:

- Конституція України;
- Бюджетний кодекс України;
- Закон про Державний бюджет України на відповідний рік;
- інші закони, що регулюють бюджетні відносини, передбачені статтею 1 Бюджетного кодексу України;
- нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, прийняті на підставі і на виконання Бюджетного кодексу України та інших законів України;
- нормативно-правові акти органів виконавчої влади, прийняті на підставі і на виконання Бюджетного кодексу;
- рішення про місцевий бюджет; рішення органів АРК, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, прийняті відповідно до Бюджетного кодексу.

Міністерство фінансів України розробляє в установленому порядку проект Закону про Державний бюджет України на відповідний рік, прогнозні показники зведеного бюджету України, забезпечує виконання Державного бюджету України, здійснює контроль за дотриманням бюджетного законодавства на кожній стадії бюджетного процесу як стосовно державного бюджету, так і місцевих бюджетів.

За допомогою змін у фінансуванні бюджетних програм Мінфін ініціює системні реформи у цілому ряді галузей, наприклад, освіта та наука, охорона здоров'я та соціальна сфера.

При розробці проекту держбюджету Мінфін керується такими *принципами*:

Реалістичний:

- Уряд не надуває і не приховує доходи. Всі видатки мають бути підтверджені доходами. Це запорука збалансованості бюджету.
- Бюджетні доходи відображають те, які надходження реально зможе забезпечити наступного року економіка без тотального підвищення податків..
- Такий підхід дозволить вперше в історії країни припинити хибну практику тиску податківців на бізнес через завищені плани та припинити друкувати гроші для фінансування завищених видатків.

Прозорий:

- Прогноз доходів бюджету має бути перевірений та підтверджений незалежними експертами та представниками громадянського суспільства.
- Це робить процес бюджетування справді прозорим.

З чітко визначеними пріоритетами:

- Уряд відмовився від хибної практики розпорошування бюджетних коштів на сотні програм, коли жодна не отримувала належного фінансування, не виконувалася і не приносила користь суспільству і економіці.
- Тепер визначено конкретні сфери, які отримають пріоритетну увагу та фінансування - обороноздатність, соціальні стандарти, освіта, охорона здоров'я, дипломатія, АПК, створення Дорожнього фонду, енергоефективність, культура і децентралізація.

Розрахований на майбутнє зростання

- Уряд перейшов на середньострокове публічне планування бюджету.
- Основні бюджетні параметри розраховані на найближчі три роки з прогнозом на поступове зростання і відновлення економіки.
- Передбачуваність бюджетної політики та прогнозування на кілька років вперед дозволить проводити системні глибокі реформи, підвищити інвестиційну привабливість та покращити бізнес-клімат.

2 Податкове регулювання

Державна податкова політика - це діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави.

Відповідно до п. 3 Положення «Про Міністерство фінансів України» Міністерство фінансів України забезпечує серед іншого формування та реалізацію єдиної державної **податкової** політики, державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового законодавства, а також **законодавства з питань сплати єдиного внеску**;

Основними пріоритетами Міністерства фінансів України у забезпеченні формування та реалізації державної податкової політики є (відповідно

до Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки):

- підвищення ефективності, стабільності та прогнозованості податкової системи;
- підвищення якості та ефективності податкового адміністрування;
- ефективне акумулювання ресурсів, необхідних для виконання державою своїх функцій;
- забезпечення справедливості та рівності податкової системи її адаптацію до норм та правил Європейського Союзу;
- відсутність негативного впливу для ведення бізнесу та сприяння економічному розвитку;
- розширення бази оподаткування.

Основним документом, що регулює відносини, пов'язані із встановленням, зміною та скасуванням податків і зборів в Україні, визначає вичерпний перелік податків і зборів, що справляються в Україні, та порядок їх адміністрування, платників податків і зборів, їх права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів і повноваження їх посадових осіб під час здійснення податкового контролю та інших адміністративних функцій, а також відповідальність за порушення податкового законодавства є [Податковий кодекс України](#).

Правові та організаційні засади забезпечення збору та обліку єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, умови та порядок його нарахування і сплати та повноваження органу, що здійснює його збір та ведення обліку визначені Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 № 2464-VI.

Основними функціями податків є три: фіскальна, соціальна та регулююча. Сутність *фіскальної функції податків* полягає в тому, що вони забезпечують фінансування державних витрат. Сутність *соціальної функції податків* – у підтримуванні соціальної рівноваги через зменшення надто великої розбіжності реальних доходів окремих соціальних груп населення. Сутність *регулюючої функції податків* – у тому, що за їх допомогою здійснюється регулювання економічної кон'юнктури, секторної, галузевої та регіональної структури економіки, інвестиційної активності, зовнішньоекономічних зв'язків, науково-дослідних робіт, охорони навколишнього природного середовища та інших.

Податкова система – сукупність податків та інших внесків до бюджету, а також сукупність державних податкових органів і їх компетенція.

Система оподаткування – це нормативно визначені органами законодавчої влади платники податків, їхні права та обов'язки, об'єкти оподаткування, види податків та порядок їх стягнення.

Податки поділяються на групи:

1. За рівнем бюджетної системи:
 - загальнодержавні;
 - місцеві.
2. За суб'єктом оподаткування:
 - з юридичних осіб;
 - з фізичних осіб.

3. За формою оподаткування:
 - пропорційне;
 - прогресивне;
 - змішане;
 - регресивне.
4. За способом стягнення:
 - прямі;
 - непрямі.
5. За змістом об'єкта оподаткування:
 - податки на доходи;
 - податки на споживання;
 - податки на майно.
6. За системою ціноутворення:
 - податки, які відносять на собівартість;
 - податки, які сплачуються з прибутку.

Розрізняють два види фіскальної політики: стимулюючу та стримуючу. Стимулююча політика спрямовується на підтримання високих темпів економічного зростання, досягнення високого рівня зайнятості, забезпечення високого рівня життя громадян. При її здійсненні уряд зменшує податки, збільшує державні витрати або поєднує доходи цих обох напрямів.

Стримуюча політика проводиться з метою зниження рівня інфляції, скорочення обсягів виробництва. З цією метою уряд підвищує податки, скорочує державні витрати, тобто стримує інвестиції.

Суть соціальної функції податків полягає у підтримуванні соціальної рівноваги через зменшення розбіжностей у реальних доходах окремих соціальних груп населення. Реалізація цієї функції досягається шляхом зменшення податку на доходи фізичних та юридичних осіб та збільшення виплат з державного бюджету.

Важливою проблемою податкової політики багатьох розвинутих країн є те, що сучасна програма соціального захисту в них сформована ще у 50-70-ті рр. ХХст., коли темпи економічного зростання були високими і забезпечували потрібний обсяг видатків на цей захист. У 80-х рр. темпи зростання значно знизилися. Це зумовило збільшення податкового тиску на виробництво і стало однією з причин погіршення фінансового стану багатьох розвинутих держав. Проблема узгодження між існуючими державними зобов'язаннями, видатки на виконання яких зростають у міру старіння населення, і верхніми межами оподаткування, мабуть, буде фундаментальною для більшості країн у найближчі десятиріччя.

3 Регулювання суспільного сектору економіки

Суттєву роль в економіці відіграє суспільний сектор. За цієї обставини державний бюджет є одним з основних інструментів макроекономічної політики. Держава бере на себе зобов'язання надавати чисті та змішані суспільні товари та послуги, які приватний сектор не продукує або виробляє в недостатній кількості.

Згідно із системою національних рахунків до сектору загального державного управління (СЗДУ) відносять державні установи та організації, що фінансуються, головню, з державного та місцевих бюджетів. До їх складу входять установи та організації загального управління, фінансів, регулювання економіки, науково-дослідної діяльності, охорони навколишнього природного середовища, оборони, підтримування внутрішнього порядку, безкоштовного або пільгового обслуговування населення у сферах освіти, охорони здоров'я, фізкультури і спорту, культури і мистецтва, соціального забезпечення.

Функціонування організацій та установ державного сектору економіки пов'язане з використанням багатьох видів матеріальних ресурсів і грошових коштів, необхідних для надання послуг окремим особам і суспільству в цілому. Для установ СЗДУ, як і для інших секторів економіки, є об'єктивним відшкодування здійснених витрат, суспільний облік їх і контроль. З одного боку, ці установи є споживачами результатів праці інших секторів економіки, а з іншого – своєрідним постачальником різних послуг. Отже, вони включаються в систему суспільного поділу праці, а їхня діяльність набуває фінансово-господарського характеру.

Основними показниками, що характеризують стан і завдання розвитку сектору, є: питома вага загальної суми державних доходів і витрат у ВВП; питома вага державних видатків на освіту, охорону здоров'я, національну оборону, правоохоронну діяльність, охорону навколишнього природного середовища і т. д. у державному бюджеті або у ВВП; обсяг державних видатків за відповідними напрямками на душу населення; нормативи, що визначають мінімальні стандарти споживання суспільних благ (прожитковий мінімум, розмір мінімальної заробітної плати, пенсії, гарантований мінімум послуг у галузі освіти, охорони здоров'я тощо); показники рівня життя населення.

Використання різних джерел фінансування діяльності установ та організацій СЗДУ значною мірою залежить від характеру суспільних товарів. Державні фінанси забезпечують надання чистих суспільних (гарантованих Конституцією України) товарів і змішаних суспільних товарів у межах нормативного рівня споживання. Кошти підприємств, громадських організацій і населення забезпечують фінансування змішаних суспільних товарів у тій частині, що перевищує встановлений державою нормативний рівень споживання, а також фінансування приватних товарів, що виробляються установами сектору державного управління.

З метою посилення контролю й забезпечення цільового та ефективного використання бюджетними установами та організаціями коштів, що надходять на утримання їх, Кабінетом Міністрів України затверджено Положення про порядок складання єдиного кошторису доходів і видатків бюджетної установи, організації. Такий кошторис є основним документом, який визначає загальний обсяг, цільове надходження і щоквартальний розподіл коштів установи. Його формування здійснюється на підставі показників *лімітної довідки* про основні дані фінансово-господарської діяльності, яку вища організація направляє всім підпорядкованим установам у двотижневий термін після затвердження її, з чого й починається фінансування установи.

Єдиний кошторис складається всіма установами на календарний рік і затверджується керівниками вищих організацій не пізніше як через місяць після затвердження відповідного бюджету, з якого фінансується установа. Разом із кошторисом на затвердження вищою організацією подається штатний розклад установи, включаючи структурні підрозділи, що працюють на умовах госпрозрахунку чи надають окремі платні послуги.

Сучасна бюджетна класифікація включає такі основні статті видатків: заробітна плата; нарахування на заробітну плату; канцелярські та господарські витрати; службові відрядження та роз'їзди; витрати на навчання персоналу, науково-дослідницькі роботи; стипендії; витрати на харчування; витрати на придбання ліків; витрати на придбання інвентарю, спецвзуття, спецодягу, обмундирування; витрати на придбання устаткування та механізмів; витрати на капітальний ремонт будинків і споруд; інші витрати.

4 Державні замовлення як засіб задоволення державних потреб

Державні замовлення є інструментом задоволення державних потреб у продукції (роботах, послугах). Перелік видів продукції (робіт, послуг), необхідних для забезпечення державних потреб, визначається Кабінетом Міністрів України. Цей перелік формується на підставі політики державних пріоритетів, досліджень кон'юнктури внутрішнього та зовнішнього ринків, завдань макроекономічних планів (програм). Він може включати: озброєння; військову техніку; роботи з будівництва найважливіших державних об'єктів; розвиток систем зв'язку та інформатики; перевезення вантажів і пасажирів різними видами транспорту; фундаментальні наукові дослідження; забезпечення приросту запасів корисних копалин; продовольство; послуги установ соціальної сфери тощо.

Державними замовниками є міністерства, інші центральні органи державної виконавчої влади України, Рада міністрів АР Крим, обласні, Київська і Севастопольська міські державні адміністрації та установи, уповноважені Кабінетом Міністрів укладати державні контракти з виконавцями державного замовлення. Основними функціями державних замовників є: конкурсний відбір виконавців державного замовлення; укладання державних контрактів з виконавцями державного замовлення; гарантія оплати виконавцям державного замовлення продукції, яка поставляється для задоволення державних потреб на умовах, що визначаються державним контрактом.

Виконавцями державного замовлення є суб'єкти господарської діяльності всіх форм власності, які виготовляють і поставляють продукцію для державних потреб відповідно до умов укладеного державного контракту.

Для виконавців державного замовлення, заснованих повністю або частково на державній власності (державних підприємств, установ та організацій; акціонерних товариств, у статутному фонді яких контрольний пакет акцій належить державі; орендних підприємств, заснованих на державній власності), а також для суб'єктів господарської діяльності України всіх форм власності – монополістів на відповідному ринку товарів, державні замовлення на поставку продукції є

обов'язковими, якщо виконання державного замовлення не завдає збитків зазначеним виконавцям.

Стосунки між замовником і виконавцем регламентуються контрактом. *Державний контракт* – це укладений державним замовником від імені держави з виконавцем державного замовлення договір, в якому визначаються економічні та правові зобов'язання сторін і регулюються взаємовідносини між замовником і виконавцем. Поставки продукції для задоволення державних потреб фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету та інших джерел фінансування, що залучаються для цього. Обсяги коштів для закупівлі зазначеної продукції передбачаються в законі про Державний бюджет України на поточний рік та визначаються урядом відповідними рішеннями про використання позабюджетних джерел фінансування.

В Україні фінансування державного замовлення здійснюється за такими напрямками: підготовка фахівців, науково-педагогічних та робітничих кадрів; завдання у сфері культури; випуск друкованої продукції; поставка дорогоцінних металів; одержання приросту запасів корисних копалин; поставки продукції виробничо-технічного призначення; інші роботи та послуги.

Гарантом за зобов'язаннями державних замовників є Кабінет Міністрів. Він визначає і затверджує: державних замовників; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, які координують роботу державних замовників щодо розміщення поставок, формують державне замовлення і доводять до замовників збалансовані з фінансовими ресурсами обсяги поставок продукції для укладання контрактів із виконавцями.

Продукція, що поставляється виконавцями державних замовлень, має відповідати обов'язковим вимогам державних стандартів та іншим умовам, передбаченим контрактами.

5 Грошово-кредитне регулювання

Грошово-кредитна політика (ГКП) – це комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності грошової одиниці, забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу. Здійснення державою продуманої грошово-кредитної політики передбачає розмежування її стратегічних і тактичних цілей. *Стратегічна ціль* ГКП має бути підпорядкованою загальним стратегічним цілям соціально-економічної політики держави. *Тактичною метою* монетарної політики є забезпечення внутрішньої стабільності грошей, тобто оптимальної рівноваги між попитом і пропозицією грошей. Визначаючи тактичні та оперативні завдання грошово-кредитної політики, потрібно враховувати необхідність диференціації її залежно від конкретної макроекономічної ситуації. Тактика монетарної політики має бути гнучкою, тобто змінюватися відповідно до ситуації на ринку. Реакцією держави на економічну кон'юнктуру є альтернатива: політика «дорогих грошей» – політика «дешевих грошей».

Правову основу грошово-кредитного регулювання в Україні становлять Конституція України, Закони України «Про банки і банківську діяльність» і «Про Національний банк України», інші нормативно-правові акти. Суб'єктом грошово-кредитної політики є держава в особі Національного банку України й відповідних урядових структур – міністерства фінансів, скарбниці, органів нагляду за діяльністю банків і контролю за грошовим обігом, установ зі страхування депозитів та ін.

Функціонування економіки можливе лише за наявності фінансових коштів. Кредитно-фінансове обслуговування суб'єктів економіки є найважливішою функцією банківської системи. *Банківська система України* є дворівневою і складається з Національного банку України (НБУ) та інших банків, у тому числі державних і комерційних банків різних видів і форм власності. Основною ланкою банківської системи є банк.

Національний банк України (НБУ) є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління. НБУ має статутний капітал у розмірі 10 млн грн., який є державною власністю. Розмір статутного капіталу може бути змінений за рішенням Ради Національного банку України. НБУ є економічно самостійним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, а у деяких випадках – також за рахунок державного бюджету. Національний банк України є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і перебуває в його повному господарському віданні.

Національний банк України не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади та інших банків, а органи державної влади і банки не відповідають за зобов'язаннями НБУ, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

Згідно із Законом України «Про Національний банк України» *основною функцією НБУ* є забезпечення стабільності грошової одиниці України. Виконуючи свою основну функцію, НБУ сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також (у межах своїх повноважень) – цінової стабільності.

Теорія і практика розрізняють дві групи інструментів, за допомогою яких здійснюється комплекс заходів для реалізації цілей ГКП. Це інструменти прямого та опосередкованого впливу. До засобів *прямого впливу* можна віднести: механізм готівкової емісії; встановлення межі кредиту центрального банку, що надається урядові та банківським установам; пряме регулювання позичкових операцій банків, визначення маржі, розмірів кредитів, що виділяються згідно з пріоритетами макроекономічної політики для фінансування окремих галузей економіки, обмеження споживчого кредиту. Інструменти прямого впливу дають необхідний ефект, коли їх використовують у комплексі із заходами опосередкованого впливу на систему грошового обігу. Система *опосередкованого регулювання* грошового обігу є елементом економічних методів ДРЕ. Основними економічними засобами і методами ГКП є регулювання обсягу грошової маси через: визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків і фінансово-кредитних установ; процентна політика; рефінансування

комерційних банків; управління золотовалютними резервами; операції з цінними паперами на відкритому ринку; регулювання імпорту та експорту капіталу.

Грошова емісія – це комплекс заходів НБУ стосовно випуску в обіг додаткових грошей, що спричиняє збільшення грошової маси і підвищення ділової активності. Однак надмірна емісія здатна породжувати інфляцію.

Операції з державними цінними паперами пов'язані з купівлею або продажем державою цінних паперів. Контрагентами держави є комерційні банки, підприємства, населення. Якщо необхідно збільшити пропозицію грошей, центральний банк скуповує цінні папери. Внаслідок цього комерційні банки отримують гроші, збільшують свої резерви та мультиплікативно збільшують грошову пропозицію. Зворотній ефект настає, коли центральний банк здійснює продаж цінних паперів.

Зміна норми обов'язкових резервів веде до таких наслідків. За підвищення резервної норми центральний банк знижує грошовий мультиплікатор і завдяки цьому зменшує приріст грошової пропозиції. За зниження резервної норми зростає грошовий мультиплікатор, що збільшує приріст грошової пропозиції.

Процентна політика дає змогу НБУ регулювати попит комерційних банків на позички, а через них – на резерви банківської системи. Національним банком України встановлюється облікова та ломбардна процентні ставки. Облікова ставка – це ціна позички, за якою комерційні банки звертаються до центрального банку з метою збільшення своїх резервів. Вона слугує орієнтиром для банківських процентних ставок. Рівень останніх зумовлює рівень попиту на кредити з боку суб'єктів ринку. Сутність *дисконтної валютної політики* полягає у зниженні або підвищенні Національним банком України процентних ставок за кредит з метою регулювання попиту на позичковий капітал. Цей напрямок валютного регулювання входить до арсеналу опосередкованих методів. Підвищення процентних ставок завдяки збільшенню попиту на іноземну валюту веде до зростання її курсу; зменшення процентних ставок дає зворотний ефект. Прямий вплив на курс національної грошової одиниці здійснюється інструментами девізної політики. НБУ здійснює *девізну валютну політику* на підставі регулювання курсу гривні до іноземних валют через купівлю та продаж іноземної валюти на фінансових ринках (валютну інтервенцію). Адміністративним засобом механізму формування обмінних курсів є запровадження *валютних обмежень*, тобто системи правил, які регламентують права фізичних та юридичних осіб стосовно обміну валюти, а також здійснення інших валютних операцій.

Головною метою банківського регулювання та нагляду є забезпечення безпеки та фінансової стабільності банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів. Для цього НБУ встановлює для банків та інших фінансово-кредитних установ обов'язкові *економічні нормативи*. Ці нормативи мають забезпечувати здійснення контролю за ризиками, пов'язаними з капіталом, ліквідністю, кредитами акціонерам та інсайдерам, наданням великих кредитів, інвестиціями капіталу, а також за процентним і валютним ризиком. Банківське регулювання передбачає також визначення Національним банком своїми нормативно-правовими актами *професійних вимог* до керівників

виконавчих органів, головних бухгалтерів банків. НБУ має право вимагати звільнення з цих посад осіб, які не відповідають встановленим вимогам.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте бюджетну систему України.
2. Державний борг України та проблеми обслуговування його.
3. Сутність податкової реформи в Україні.
4. Ефективність у суспільному секторі економіки.
5. Стратегія і тактика грошово-кредитної та валютної політики України.

ТЕМА 4. СТРУКТУРНА ТА ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА

1. Структура та структурні зрушення в розвитку економіки
2. Структурний ефект і його вимірювання
3. Державне регулювання структурних зрушень в економіці
4. Державне регулювання інвестиційної діяльності

1 Структура та структурні зрушення в розвитку економіки

Стабілізація економіки неможлива без структурних змін, бо якщо кон'юнктурна політика забезпечує ефективний сукупний попит, то структурна - ефективну сукупну пропозицію.

Структурна політика держави - це сукупність наукових методів і практичних заходів, спрямованих на оптимізацію внутрішніх пропорцій економічної системи та ефективну сукупну пропозицію. Це комплекс заходів щодо розвитку тих елементів економічної системи, які сприяють вирішенню актуальних проблем суспільства, забезпечують економічний розвиток та конкурентоспроможність економіки. Основне завдання структурної політики полягає в активному сприянні держави економічному зростанню та його динамізації відповідно до вимог сукупного попиту. Структура економіки - це співвідношення різних елементів економічної системи, яке характеризує пропорції народного господарства та стан суспільного поділу праці.

Залежно від характеру елементів та змісту економічних явищ, зв'язки між якими відображаються в пропорціях, на макроекономічному рівні розрізняють такі основні *види структурних співвідношень*: відтворювальні, соціальні, галузеві, регіональні, зовнішньоекономічні тощо.

Відтворювальні пропорції характеризують співвідношення: між виробництвом засобів виробництва і виробництвом предметів споживання; між заміщенням використаних засобів виробництва та новоствореною вартістю; між споживанням та нагромадженням; між виробничими галузями та інфраструктурою.

Співвідношення між виробництвом засобів виробництва (I підрозділ) і виробництвом предметів споживання (II підрозділ) є однією з найважливіших економічних пропорцій, яка значною мірою визначає динаміку і структуру

суспільного виробництва. Досвід економічно розвинутих країн показує, що оптимальних темпів економічного розвитку можна досягти за різноманітних співвідношень окремих елементів суспільного продукту. Це обумовлюється взаємодією факторів, пов'язаних із досягненнями науково-технічного прогресу, якісним зростанням суспільних потреб, продуктивністю праці, обмеженням природних ресурсів, екологічними проблемами, міжнародним поділом праці, спеціалізацією виробництва та іншими факторами.

Пропорція між заміщенням використаних засобів виробництва та новоствореною вартістю характеризує співвідношення вартості зношених засобів праці (амортизація) і вартості спожитих у виробництві предметів праці (проміжний продукт), що в сукупності становить фонд заміщення, та величини новоствореної вартості (чистої продукції) за рік. *Пропорція між нагромадженням і споживанням* виражає співвідношення частин чистої продукції, які спрямовуються на виробниче нагромадження та створення резервних фондів (фонд нагромадження), і вартості матеріальних благ, які використовуються на особисте споживання населенням (фонд споживання). Що більшою є частка нагромадження, то меншою стає частка споживання. Проте за певних умов збільшення ВВП співвідношення між споживанням та нагромадженням може залишатися незмінним, тобто абсолютна сума споживання й нагромадження може зростати одночасно. Пропорція між споживанням та нагромадженням, з одного боку, визначає темпи економічного зростання, а з іншого – рівень споживчого попиту, можливості задоволення поточних потреб населення.

До відтворювальних пропорцій, що обумовлюють темпи структурних зрушень в економіці, відносять також *пропорцію між галузями, які виготовляють продукцію в матеріальній формі, та галузями, які забезпечують функціонування їх (інфраструктурою)*. Інфраструктура поділяється на дві групи: виробничу та невиробничу. До першої групи входять галузі, які безпосередньо обслуговують матеріальне виробництво: зв'язок, виробничий транспорт, шляхове господарство, енерго-, водо- та газопостачання, фінансово-кредитне обслуговування тощо. До другої групи входять галузі, які опосередковано пов'язані з виробництвом: загальна і професійна освіта, охорона здоров'я тощо. Нині динамічний розвиток інфраструктури – один з пріоритетних напрямів структурної політики.

2 Структурний ефект і його вимірювання

Провідна роль у структурній характеристиці економіки належить галузевій структурі. *Галузева структура* характеризує внесок окремих виробництв, галузей, міжгалузевих комплексів у відтворення ВВП. Науково-технічна революція суттєво впливає на галузеві структурні зрушення. Сьогодні в світі домінує п'ятий технологічний уклад, представлений мікроелектронікою, телекомунікаціями, гнучкою автоматизацією, комбінованим застосуванням різних конструкційних матеріалів. У сфері транспорту він характеризується випереджальним розвитком автотранспорту, в енергетиці – збільшенням

споживання природного газу. Водночас спостерігається становлення й шостого технологічного укладу, який домінуватиме у першій третині XXI ст. Його ключовими виробництвами залишаються інформатика та мікроелектроніка, на базі яких формуватимуться системи штучного інтелекту. Розвиватимуться космі і біотехнології, які революційно вплинуть на розвиток багатьох галузей економіки. Економіка України характеризується технологічною багатоукладністю, хоча в структурі економіки представлені елементи п'ятого укладу, а в розробках деяких НДІ – й шостого.

Територіальна структура економіки характеризує внесок окремих регіонів у відтворення ВВП. Елементами територіальної структури на макрорівні є адміністративно-територіальні одиниці та інші регіональні утворення.

Важливою характеристикою економічної системи є її соціальна структура. *Соціальна структура* відображає розподіл національної економіки за формами власності, за організаційно-правовими формами підприємництва, за рівнем доходів певних верств населення.

Своєрідним дзеркалом стану економіки є *структура зовнішньої торгівлі*. Для України характерна висока питома вага імпорту енергоносіїв, машин та устаткування, високотехнологічної промислової продукції, продукції АПК і харчової промисловості. Основними статтями експорту України є мінеральні продукти, продукція хімічної промисловості, металургії, сільського господарства.

Економіка розвивається під впливом багатьох факторів. Водночас є доцільним виокремлення з усієї сукупності факторів економічного зростання впливу, який справляють структурні зміни на розвиток економіки. Вплив структурних змін в економіці на динаміку макроекономічних показників називається *структурним ефектом*. Він позитивний, якщо структурні зміни супроводжуються високими темпами зростання економіки. Він від'ємний, якщо індекс структурних змін має невелику величину, при цьому економічні пропорції консервативні, має місце застій або зменшення обсягів виробництва.

3 Державне регулювання структурних зрушень в економіці

Регулювання структурних змін в економіці є завданням структурної політики. В широкому розумінні *структурна політика держави* – це обґрунтування цілей та характеру структурних перетворень, визначення комплексу заходів щодо підтримки розвитку тих елементів економічної системи, які забезпечують економічне зростання та вирішення актуальних проблем сьогодення.

Існує два *типи структурної політики*: пасивна та активна. *Пасивна структурна політика* полягає в тому, що держава створює правову базу для вільного переливання капіталу та праці з одних галузей в інші, але безпосередньо не втручається в інвестиційні процеси. Структура змінюється внаслідок змін у нормах прибутку. Якщо в певній галузі попит перевищує пропозицію, то в цій галузі норма прибутку зростає. Капітал з інших галузей вилучається власниками і вкладається в галузі з підвищеною нормою прибутку. Виробництво товарів цієї галузі збільшується і пропозиція їх поступово починає перевищувати попит. При

цьому норма прибутку в цій галузі спочатку знижується до середньої величини, а потім стає меншою за середню. Власники капіталів починають вилучати їх з цієї галузі і вкладати в іншу, де норма прибутку стає більшою за середню. Отже, ринкове саморегулювання забезпечує найвідповіднішу вимогам ринку структуру економіки. Але цей шлях пов'язаний зі значними соціальними втратами.

Активна структурна політика полягає в тому, що держава широко застосовує державні важелі для прискорення прогресивних структурних зрушень. Механізм державної структурної політики наведено на рис. 1.1.

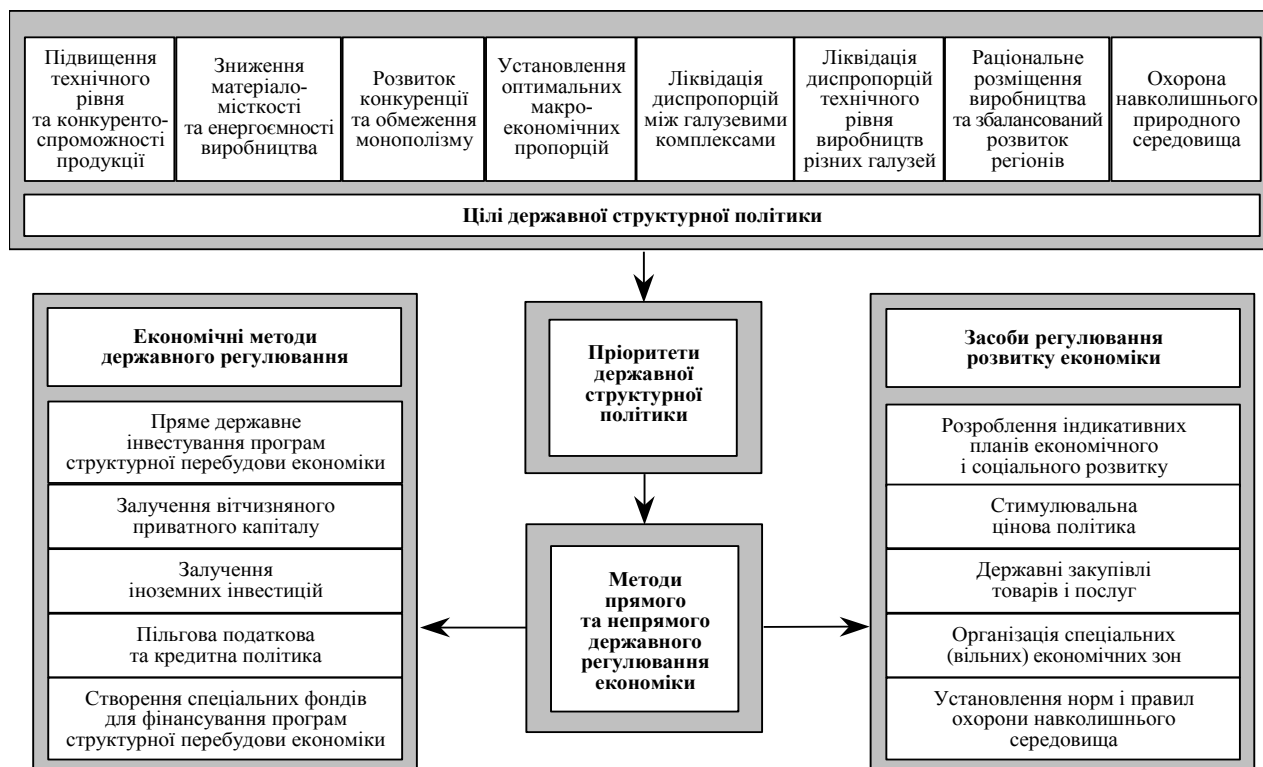

Рис. 1.1. Механізм державної структурної політики

Для визначення моделі структурної політики та обґрунтування заходів щодо майбутнього структурних елементів застосовуються три альтернативи (варіанти) рішень:

1. Стратегія обмеженого зростання. Для неї характерне встановлення цілей «від досягнутого» рівня.
2. Стратегія зростання. Здійснюється через значне підвищення рівня коротко- і довгострокових цілей розвитку над рівнем фактичного стану базового періоду.
3. Стратегія скорочення. Цілі на майбутнє встановлюються на рівні, нижчому в порівнянні з фактичним станом базового періоду.

Концепція активної структурної політики ґрунтується на чіткому визначенні найбільш ефективних напрямів структурної трансформації економіки. Для цього здійснюється *політика пріоритетів*. Найважливіша роль в політиці державних пріоритетів належить напрямам удосконалення галузевої структури економіки. Визначаючи пріоритетну галузь, виходять із таких *критеріїв*:

експортний потенціал галузі; перспективи попиту на продукцію галузі на внутрішньому ринку; досягнення вищої індустріальної стадії розвитку; мінімізація залежності від імпорту сировини, енергії та мінімізація ресурсомісткості виробництва в цілому; мінімізація дефіциту торговельного балансу країни, розв'язання проблем зайнятості населення; вирішення екологічних проблем та ін. З огляду на це до основних напрямів державної структурної політики можна віднести:

1. Зростання виробництва в галузях, які забезпечують значну частину експорту.

2. Зростання виробництва в галузях, які здатні на внутрішньому ринку замінити імпорту продукцію.

3. Розвиток виробництва товарів, конкурентоспроможних на світовому ринку.

4. Підтримка виробництв, які впроваджують ресурсозберігаючі технології.

5. Зростання виробництва в галузях, які здатні підвищити науково-технічний рівень та якість продукції.

6. Розвиток конкуренції через реструктуризацію та диверсифікацію виробництва.

7. Розвиток виробництва сировини, напівфабрикатів і комплектуючих для заміни імпортованих.

8. Скорочення виробництва в депресивних галузях.

Активна структурна політика передбачає розроблення та реалізацію комплексу заходів, який включає: стимулювання перетікання капіталу у пріоритетні галузі; стимулювання розвитку галузей, які прискорюють запровадження досягнень НТП; захист і надання фінансової допомоги галузям, які перебувають у стані занепаду і потребують докорінної реконструкції виробничого апарату; згортання частини виробництв у депресивних галузях; розроблення на державному рівні довгострокових планів, цільових програм, національних проектів для розв'язання актуальних проблем структурної перебудови, а також програм підготовки та перепідготовки робочої сили, створення робочих місць тощо.

4 Державне регулювання інвестиційної діяльності

Найвагомішим фактором структурних змін в економіці є інвестиції. *Державна інвестиційна політика* – це комплекс правових, адміністративних та економічних заходів держави, спрямованих на поширення та активізацію інвестиційних процесів. Розрізняють державну інвестиційну політику: пасивну та активну.

В основу державного регулювання інвестиційної діяльності покладено такі принципи:

- послідовну децентралізацію інвестиційного процесу;
- збільшення частки внутрішніх (власних) коштів суб'єктів господарювання у фінансові інвестиційні проекти;

- перенесення центру ваги з безповоротного бюджетного фінансування у виробничій сфері на кредитування;
- виділення бюджетних коштів переважно для реалізації державних пріоритетів, програм (проектів), спрямованих на здійснення структурної перебудови економіки;
- фінансування будівництва об'єктів за рахунок бюджетних коштів, як правило, на конкурсній основі;
- надання переваги раніше розпочатому будівництву, технічному переобладнанню та реконструкції діючих підприємств;
- державний контроль за цільовим використанням централізованих інвестицій;
- розширення змішаного фінансування інвестиційних проектів;
- удосконалення нормативної та правової бази з метою збільшення обсягів залучення інвестицій;
- запровадження системи страхування інвестицій.

Увесь комплекс засобів, застосовуваних для впливу на інвестиційні процеси, можна розподілити за кількома основними напрямками (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Основні напрями державного регулювання інвестиційної діяльності

Істотним фактором активізації інвестиційної активності є ГКП. Така політика впливає на інвестиційні умови, регулюючи грошовий обіг і роботу банківської системи, яка мультиплікативно створює грошові кошти. Національний банк залежно від стану економіки здійснює кредитну експансію чи кредитну рестрикцію. Кредитна експансія проводиться в період економічного спаду для стимулювання економічного розвитку. Політика кредитної рестрикції проводиться з метою стримання інвестиційної активності. Подорожчання кредитних ресурсів примушує інвесторів вкладати кошти в найбільш ефективні,

прибуткові проекти. Для впливу на інвестиційну активність застосовується весь арсенал інструментів грошово-кредитної політики.

Головним питанням державної інвестиційної політики є визначення пріоритетних сфер та об'єктів інвестування, які мають відповідати як стратегічним національним інтересам держави, так і тим невідкладним завданням, які випливають із сучасного стану та структури економіки.

Найрезультативнішим напрямом *амортизаційної політики* є механізм прискореної амортизації. Запровадження його дає змогу підприємствам прогресивних галузей економіки вже в перші роки експлуатації машин та устаткування окупити більшу частину їхньої вартості, накопичити в амортизаційному фонді достатню кількість коштів для дальшого інвестування.

У процесі регулювання фондового ринку держава може застосувати прямі та непрямі методи впливу на інвестиційну активність.

До методів прямого впливу належать:

1. Емісія державних цінних паперів (облігацій внутрішньої державної позики та ін.). Держава є одним з основних емітентів цінних паперів і в такий спосіб впливає на встановлення котирування на фондовому ринку.

2. Продаж пакетів акцій приватизованих підприємств. Держава визначає перелік пакетів акцій, які будуть запропоновані на продаж у першу чергу, і встановлює їхню початкову ринкову вартість. Саме так держава впливає на пропозицію цінних паперів на фондовому ринку.

3. Створення системи захисту інвесторів від втрат залученням до цієї сфери державних страхових компаній та компаній зі змішаною формою власності.

4. Запобігання монополізації фондового ринку. Держава, здійснюючи антимонопольну політику, встановлює обмеження на володіння пакетами акцій, проводить реєстрацію, ліцензування та атестацію фінансових посередників, створює умови для добросовісної конкуренції на фондовому ринку.

Важливою стороною державного регулювання інвестиційної діяльності є експертиза інвестиційних проектів. Згідно з українським законодавством обов'язковій державній експертизі підлягають державні, міждержавні та регіональні інвестиційні проекти і програми, які реалізуються за рахунок бюджетних і позабюджетних коштів. Підвищення інвестиційної активності в країні безпосередньо пов'язане з гарантіями, які надає держава суб'єктам інвестиційної діяльності, і захистом інвестицій.

Контрольні питання

1. Дайте визначення поняття “структура економіки” та охарактеризуйте основні види структурних співвідношень (пропорцій).

2. В чому полягає характер галузевої, регіональної та соціальної структури економіки?

3. Суть та типи структурної політики держави?

4. Які критерії визначають вибір пріоритетних галузей народного господарства?

5. Охарактеризуйте методи прямого і непрямого регулювання при здійсненні структурної політики.

6. В чому полягає державна інвестиційна політика? Суть активної та пасивної інвестиційної політики.

8. Перерахуйте основні принципи регулювання інвестиційного процесу.

9. Охарактеризуйте основні напрямки державного регулювання інвестиційної діяльності

ТЕМА 5. НАУКОВО-ТЕХНІЧНА ТА ІННОВАЦІЙНА ПОЛІТИКА

1. Необхідність і сутність науково-технічної політики

2. Форми та методи реалізації науково-технічної політики

3. Державне регулювання інноваційних процесів

1 Необхідність і сутність науково-технічної політики

Науково-технічна політика – це система взаємопов'язаних рішень та заходів держави та інших органів, які втілюють поточні та довгострокові задачі розвитку науки та техніки та визначають напрямки втілення їхніх досягнень у всі сфери суспільного життя. Зміст науково-технічної політики на сучасному етапі заключається у розробці генеральних напрямків НТП, істотному скороченню термінів створення новітніх зразків техніки та технології, підвищенню їх якості, посиленню взаємозв'язку науки та виробництва, укріплення досвідно-виробничої бази науково-дослідних та проектно-конструкторських організацій, вдосконаленню системи підготовки наукових та інженерних кадрів, розвитку науково-технічного мистецтва винахідників та раціоналізаторів, у створенні мережі навчальних закладів, досвідних та експериментальних баз, які ведуть роботи по усім напрямкам науки та техніки. Основними функціями науково-технічної політики є: поточне та перспективне планування науково-технічного розвитку; прогнозування та порівняльна оцінка можливих варіантів науково-технічного розвитку; створення відповідної матеріально-технічної бази для розвитку науки; кадрова забезпеченість галузей наукових знань.

Успішне здійснення науково-технічної політики держави забезпечується реалізацією її основних напрямків: узгодження генеральних напрямків та визначень загальних шляхів розвитку науки та техніки; визначення принципів, обсягів та пріоритетів розподілу фінансових, матеріальних та людських ресурсів у науково-технічній області; забезпечення тих галузей економіки, від яких залежить НТП та інші.

Досягнення цілей та задач науково-технічної політики реалізується державою при використанні конкретних методів її реалізації. В залежності від форм впливу на науково-технічний розвиток економіки ці методи діляться на дві групи: методи прямого та непрямого регулювання. До методів прямого регулювання можна віднести визначення державних пріоритетів розвитку науки та техніки, державні науково-технічні програми, держзамовлення у науково-технічній сфері та інші. До методів непрямого регулювання відносяться диференціальна податкова

політика, стимулююча фінансово-кредитна політика, гнучка амортизаційна політика, правовий захист інтелектуальної власності та державна політика у сфері міжнародної науково-технічної співпраці.

Функції формування та реалізації державної науково-технічної політики виконують органи державної влади й управління на всіх ієрархічних рівнях управління: **I рівень** - Верховна Рада та Президент України; **II рівень** - Кабінет Міністрів України; **III рівень** - міністерства, відомства та інші центральні органи управління; **IV рівень** - місцеві органи державної влади і управління; **V рівень** - організації, установи та підприємства, які беруть участь у здійсненні науково-технічної політики.

Верховна Рада України визначає основні засади, мету, напрями та правову основу науково-технічної діяльності; затверджує обсяги бюджетного фінансування наукових досліджень, відрахувань коштів до Державного інноваційного фонду; затверджує пріоритетні напрями розвитку науки і техніки та перелік національних програм; створює систему кредитно-фінансових та митних регуляторів у науково-технічній політиці.

Президент України сприяє науково-технічному розвитку з метою забезпечення технологічної незалежності країни, матеріального достатку суспільства. Він визначає систему органів влади у сфері науково-технічної діяльності, забезпечує контроль за управлінням цією сферою, створює консультативно-дорадчу раду з питань науково-технічної політики тощо.

Кабінет Міністрів України надає пропозиції щодо пріоритетних напрямів науково-технічної діяльності, забезпечує організацію розробки національних науково-технічних програм, механізм їх реалізації та контроль за виконанням; визначає кошти бюджету, Державного інноваційного фонду та інших державних фондів; здійснює координацію робіт щодо створення сучасної інфраструктури науково-технічної діяльності; сприяє укладанням міжнародних угод у сфері науково-технічного співробітництва; розробляє механізми стимулювання науково-технічної діяльності.

Міністерства та відомства реалізують науково-технічну політику в окремій галузі. Центральними органами державного управління в сфері науки і техніки є Державний комітет розвитку техніки, Міністерство освіти і науки України, а також служби сертифікації, експертизи, інформації тощо.

До методів прямого регулювання належать: визначення державних пріоритетів розвитку науки і техніки; державні науково-технічні програми; державне замовлення в науково-технічній сфері; державна науково-технічна експертиза; бюджетне фінансування досліджень і робіт, виконуваних у рамках пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки; підготовка науково-технічних кадрів; державна політика у сфері патентів і ліцензій.

До методів непрямого регулювання належать: інструменти податкової, фінансово-бюджетної, амортизаційної політики; правовий захист інтелектуальної власності; державна політика у сфері міжнародного науково-технічного співробітництва тощо.

Державна науково-технічна експертиза є невід'ємним елементом реалізації науково-технічної політики. Вона проводиться з метою забезпечення

наукової обґрунтованості структури та змісту пріоритетних напрямів і програм розвитку науки і техніки, визначення соціально-економічних та екологічних наслідків науково-технічної діяльності, аналізу ефективності використання науково-технічного потенціалу, визначення якісного рівня досліджень та їх результатів. Висновки державної експертизи також використовуються для обґрунтування доцільності надання податкових і кредитних пільг.

Бюджетне фінансування науково-технічної діяльності стосується, як правило, фундаментальних досліджень і розробок, пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, прикладних науково-технічних розробок, результати яких мають загальнодержавне значення; науково-технічних досліджень і робіт, пов'язаних із науково-технічним співробітництвом за міжнародними угодами.

Важливим методом реалізації науково-технічної політики є формування та заохочення науково-технічних кадрів. Держава забезпечує підготовку та перепідготовку науково-технічних кадрів у державних наукових установах і навчальних закладах, виділяє необхідні для цього бюджетні асигнування та матеріальні ресурси, законодавчо надає рівні правові умови для функціонування організаційних структур різних форм власності, які здійснюють навчання і підвищення кваліфікації кадрів. Держава встановлює нормативний мінімум науково-технічних знань для кожного рівня освіти. З метою підготовки наукових кадрів держава запроваджує систему атестації наукових викладацьких кадрів і сприяє визнанню еквівалентності дипломів про вищу освіту та наукових ступенів на міждержавному рівні. За найвищі досягнення у галузі науки і техніки держава встановлює премії і почесні звання для осіб, які зробили значний внесок у розвиток науки.

Державна політика у сфері патентів і ліцензій спрямована на регулювання відносин, пов'язаних з набуттям і використанням прав на об'єкти інтелектуальної власності. Автори інтелектуальної власності отримують частину доходів від використання їхнього продукту у бізнесі. В такий спосіб створюється ефективна система заохочення науково-технічних робітників в інтенсифікації досліджень і розробок, підвищення якості науково-технічного і технологічного продукту, його практичної спрямованості.

Необхідною умовою практичного використання науково-технічних досягнень є державний захист права інтелектуальної власності на науково-технічну продукцію. Результати науково-технічної діяльності є об'єктом власності створювачів (розробників) науково-технічної продукції, якщо інше не передбачено законом або договором.

2 Форми та методи реалізації науково-технічної політики

Складовою державної політики в сфері НТП є підтримка міжнародного науково-технічного співробітництва. Суб'єктам науково-технічної діяльності надається право брати участь у виконанні міжнародних програм та укладати угоди з іноземними організаціями і фірмами, брати участь у діяльності іноземних та міжнародних наукових товариств, асоціацій та союзів на правах їхніх членів,

здійснювати взаємний обмін науково-технічною інформацією, проводити обмін науково-технічними і викладацькими кадрами, студентами та аспірантами, а також спільну підготовку фахівців.

Кінцевим результатом упровадження досягнень НТП є інновації. Вони здійснюються з метою отримання економічного, соціального, екологічного, науково-технічного або іншого ефекту. В результаті інновацій породжуються позитивні екстерналії, тобто ефект від інновацій отримують не тільки ті, хто здійснює їх, але й інші фізичні та юридичні особи, які використовують їх. Головною функцією інноваційної діяльності є функція технічних, технологічних, економічних, організаційних, соціальних, екологічних та інших змін. Інноваційний процес складається з взаємозумовлених стадій, які охоплюють невиробничу сферу, сферу матеріального виробництва та сферу експлуатації.

Розрізняють три форми інноваційного процесу: простий внутрішньоорганізаційний (натуральна форма), простий міжорганізаційний (товарна форма) та розширений. Процес поширення інновацій проходить дві фази: створення нововведення та розповсюдження його; дифузія нововведення.

Програма (план) державного регулювання розвитку науки та техніки включає низку підрозділів. Завдання та зміст головних з них полягають в наступному.

1. Визначення державних пріоритетів.
2. Формування і реалізація національних (загальнодержавних), державних (міжвідомчих), галузевих (багатогалузевих) та регіональних (територіальних) науково-технічних програм.
3. Формування і розміщення державного замовлення.
4. Бюджетне фінансування певних видів науково-технічної діяльності.
5. Проведення державної науково-технічної експертизи.
6. Створення системи науково-технічної інформації.
7. Ведення патентно-ліцензійної діяльності.
8. Проведення метрології, стандартизації та сертифікації продукції у науково-технічній сфері.
9. Формування та заохочення науково-технічних кадрів.

3 Державне регулювання інноваційних процесів

Згідно із Законом України «Про інвестиційну діяльність» видами інноваційної діяльності є:

- випуск і розповсюдження принципово нових видів техніки і технологій;
- прогресивні міжгалузеві структурні зміни;
- реалізація довгострокових науково-технічних програм з тривалими термінами окупності;
- фінансування фундаментальних досліджень для досягнення якісних змін у стані продуктивних сил;
- розроблення і впровадження нової ресурсозберігаючої технології.

Об'єктами інноваційної діяльності є розроблення і впровадження нововведень у галузі техніки, технології, економіки, організації та управління. Суб'єктами інноваційної діяльності є юридичні особи незалежно від організаційно-правової форми і форми власності, громадяни України, держави, іноземні організації і громадяни, а також особи без громадянства, що беруть участь в інноваційній діяльності.

Класифікація інновацій здійснюється за такими ознаками: рівень новизни, міра новизни, стадія життєвого циклу товару, сфера застосування, темп здійснення, вид ефекту та ін.

Державна інноваційна політика здійснюється за такими напрямками: сприяння зростанню інноваційної активності; орієнтація на пріоритетну підтримку інновацій, які складають основу сучасного технологічного прогресу; узгодження державної інноваційної політики з ефективним функціонуванням конкуренції в інноваційній діяльності, захистом інтелектуальної власності; сприяння регіональному розвитку інноваційної діяльності, міжрегіональному і міжнародному трансферту технологій, міжнародному інвестиційному співробітництву, захист інтересів національного інноваційного підприємництва.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте основні завдання державного регулювання розвитку науки і техніки та напрямки його здійснення.
2. В чому полягає економічний та соціальний ефект від впровадження нової техніки?
3. Як обчислюється економічний ефект від впровадження нової техніки?
4. З яких розділів складається програма розвитку науки і техніки? Охарактеризуйте їх.

ТЕМА 6. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА

1. Підприємництво як об'єкт державного регулювання
2. Роль держави у процесі становлення підприємницького середовища в Україні
3. Механізм державного регулювання підприємництва
4. Фінансові важелі державної підприємницької політики

1 Підприємництво як об'єкт державного регулювання

Підприємництво – це самостійна, ініціативна, господарсько-фінансова, посередницька діяльність громадян, спрямована на отримання прибутку, яка здійснюється від свого імені на власний ризик та під свою особисту майнову відповідальність або ж від імені і під майнову відповідальність юридичної особи підприємства (організації).

Господарювання підприємця – це боротьба за можливість організації

виробництва, його існування і найкращий результат.

Основні переваги, що визначають роль і місце підприємництва у структурі економіки України, полягають у можливості:

- реалізації суб'єктами підприємництва (юридичними та фізичними особами) своїх здібностей, власного майна, ініціативи, вільного ринкового вибору;
- підвищення рівня мотивації праці;
- швидкої окупності витрат та інвестицій;
- створення широких можливостей для швидкого і якомога повнішого насичення ринку товарами та послугами;
- збільшення кількості робочих місць;
- кращого використання потенціалу підприємств, місцевих ресурсів, фінансово-кредитної і технічної, зокрема зарубіжної, допомоги;
- гнучко та мобільно перебудовувати виробництво відповідно до вимог ринку, що змінюється, а також до завдань розвитку великих фінансово-промислових корпорацій, інноваційних і територіально-виробничих комплексів, у складі яких діють малі підприємства;
- розширення експортних можливостей України.

Основні принципи, на яких повинно ґрунтуватися вирішення проблеми: надання правових гарантій вільного підприємництва, включаючи гарантії права на майно, вироблену продукцію, на вільний вибір партнерів по прямих зв'язках, здійснення експортно-імпорتنних операцій, самостійне використання прибутку (доходу); створення рівних можливостей для розвитку усіх видів підприємницької діяльності, що базуються на різноманітних формах власності.

Розвиток підприємництва може регулюватися лише економічними методами – через податки та податкові пільги, кредити, квоти, ліцензії, санкції, дотації. Втручання органів державного та місцевого самоврядування у господарсько-комерційну діяльність підприємця не допускається.

Розвиток вільної конкуренції між товаровиробниками може заохочуватися шляхом надання замовлень на конкурсній основі з укладанням контрактів, диференціацією податків та податкових пільг, цільового кредитування та ціноутворення.

Не допускається зайняття підприємницькою діяльністю таких категорій громадян: військовослужбовців, службових осіб органів прокуратури, суду, державної безпеки, внутрішніх справ, державного арбітражу, державного нотаріату, а також органів державної влади і управління, які покликані здійснювати контроль за діяльністю підприємств.

Без спеціального дозволу (ліцензії), що видається Кабінетом Міністрів України або уповноваженим нею органом не можуть здійснюватись: пошук (розвідка) та експлуатація родовищ корисних копалин; виробництво, ремонт, і реалізація спортивної, мисливської вогнепальної зброї та боєприпасів до неї, а також холодної зброї; виготовлення і реалізація медикаментів і хімічних речовин; виготовлення пива і вина; виготовлення спирту, горілчаних, лікерних та коньячних виробів; медична практика; ветеринарна практика; юридична практика; створення та утримання гральних закладів, організація азартних ігор:

торгівля алкогольними напоями; внутрішні та міжнародні перевезення пасажирів і вантажів повітряним, річковим, морським, залізничним та автомобільним транспортом; агентування і фрахтування морського торговельного флоту; виготовлення цінних паперів, грошових знаків і знаків поштової оплати; посередницька діяльність з приватизаційними паперами; надання послуг, пов'язаних з охороною державної, колективної та приватної власності, монтаж, ремонт і профілактичне обслуговування засобів охоронної сигналізації; видобування, виробництво і використання радіоактивних речовин і джерел іонізуючого випромінювання, переробка та поховання радіоактивних відходів; видобування дорогоцінних металів і дорогоцінних каменів, виготовлення і реалізація виробів з їх використанням; збирання, переробка твердих і рідких відходів виробництва, що містять дорогоцінні метали і дорогоцінне каміння, та їх брухту; виконання авіаційно-хімічних робіт та аерофотозйомок; проектування, будівництво та експлуатація об'єктів атомної енергетики, а також надання послуг по їх обслуговуванню; аудиторська та страхова діяльність; виготовлення та реалізація ветеринарних медикаментів та препаратів; будівництво та технічне обслуговування загальнодержавних мереж передачі даних та документального зв'язку; міжнародні та міжміські поштові перевезення; видача та прийом грошових переказів; використання радіочастот; виробництво та ремонт засобів вимірювання і контролю; виконання топографо-геодезичних, картографічних робіт та кадастрових зйомок; виконання інженерно-вишукувальних та проектних робіт для об'єктів енергетики, державного зв'язку, оборонного комплексу, а також для газопроводів, магістральних трубопроводів, мостів, тунелів, електростанцій, аеропортів, морських портів, які виконуються на територіях, що піддаються діям сейсмічності, а також карстоутворенню, підтопленню, просадкам другого типу, доробці, зсуванням та обвалам та ін.

Для реалізації конкурентної політики, контролю за використанням антимонопольного законодавства утворено Антимонопольний комітет України та його територіальні управління в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі.

До засобів антимонопольного регулювання належать:

- обмеження на встановлення вищого рівня цін і тарифів, запровадження граничних нормативів рентабельності;
- декларування зміни цін;
- установлення стандартів і показників якості для товарів і послуг;
- квотування обсягів виробництва товарів (послуг);
- використання державних замовлень;
- розподіл ринків;
- тарифне регулювання імпорту та експорту товарів та ін.

Для реалізації конкурентної політики, контролю за використанням антимонопольного законодавства утворено Антимонопольний комітет України та його територіальні управління в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі.

До засобів антимонопольного регулювання належать:

- обмеження на встановлення вищого рівня цін і тарифів, запровадження граничних нормативів рентабельності;

- декларування зміни цін;
- установлення стандартів і показників якості для товарів і послуг;
- квотування обсягів виробництва товарів (послуг);
- використання державних замовлень;
- розподіл ринків;
- тарифне регулювання імпорту та експорту товарів та ін.

2 Роль держави у процесі становлення підприємницького середовища в Україні

Конкурентна (антимонопольна) політика держави спрямована на запобігання монопольній діяльності, на її обмеження та припинення. Визначальною ознакою підприємця-монополіста є його монопольне, тобто домінуюче становище, яке забезпечує йому можливість одноосібно або разом з іншими монополістами обмежувати конкуренцію на певному сегменті ринку.

Момент, коли виникає монопольне становище підприємців на ринку всіх видів товарів (послуг) у межах певної території, визначає Антимонопольний комітет. За такий показник беруть перевищення частки товару підприємця на певному ринку (понад 35 %). Підприємство, що має монопольне становище на ринку, називається монопольним утворенням, а його діяльність – монопольною діяльністю. Ринок у визначених територіальних і товарних межах, на якому діє хоча б одне монопольне утворення або існує бар'єр для вступу інших суб'єктів господарювання на нього, вважається монополізованим ринком.

В основу антимонопольної політики покладається Державна програма демонополізації економіки та розвитку конкуренції. Метою цієї Програми є формування та розвиток конкурентного середовища, яке б забезпечувало ефективне використання суспільних ресурсів, вільний доступ на ринок для підприємців, свободу споживачів у виборі товарів.

Суб'єктами антимонопольної політики в Україні є державні органи, які забезпечують процес демонополізації економіки та розвитку конкуренції. Ними є: Верховна Рада, Президент України, Кабінет Міністрів, Антимонопольний комітет, Фонд державного майна України; центральні та місцеві органи державної виконавчої влади; керівництво й трудові колективи підприємств і покупці.

Для реалізації конкурентної політики, контролю за використанням антимонопольного законодавства утворено Антимонопольний комітет України та його територіальні управління в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі.

До засобів антимонопольного регулювання належать:

- обмеження на встановлення вищого рівня цін і тарифів, запровадження граничних нормативів рентабельності;
- декларування зміни цін;
- установлення стандартів і показників якості для товарів і послуг;
- квотування обсягів виробництва товарів (послуг);

- використання державних замовлень;
- розподіл ринків;
- тарифне регулювання імпорту та експорту товарів та ін.

Необхідно вдосконалити законодавчу базу щодо малого та середнього підприємництва з метою адаптації її до принципів Європейської хартії малих підприємств та норм Європейського Союзу. На підприємство України покладаються функції прискорення структурної перебудови економіки та підвищення організаційної ефективності використання національних ресурсів. Створення умов для ефективного розвитку конкурентоздатного підприємництва як найпотужнішого ресурсу економіки залишається одним з головних завдань державної політики. Проблеми інституційного та фінансового забезпечення розвитку малого та середнього підприємництва актуальні і сьогодні, адже Україна переживає важку економічну і політичну кризу. Необхідно приділити увагу аналізу існуючих проблем розвитку підприємництва з урахуванням вступу нашої держави до СОТ і формування нових механізмів співпраці з Європейським Союзом.

3 Механізм державного регулювання підприємництва

Основою державної політики підтримки підприємництва є розроблення та реалізація державних програм науково-технічного, ресурсного, фінансового, консультативного, кадрового та іншого сприяння розвитку підприємництва. Державні програми підтримки можуть реалізовуватися центральними та місцевими органами виконавчої влади. Програми мають забезпечити формування тих невід'ємних елементів соціально-економічного простору, які підприємницький сектор не спроможний створити самостійно, а саме: нормативно-правового (адміністративного) забезпечення; інституційних засад розвитку бізнесу; функціональних (цільових) форм державного регулювання.

Нормативно-правове забезпечення розвитку підприємництва включає: формування законодавчої бази підприємництва та вдосконалення її; нормативне регулювання умов господарської діяльності, включаючи сертифікацію та стандартизацію; адміністративне регулювання через механізм державної реєстрації підприємств, ліцензування підприємницької діяльності, квотування обсягів виробництва, експорту, імпорту товарів. Базою нормативно-правового забезпечення є законодавчі та інші нормативно-правові акти, відповідні норми цивільного, кредитно-фінансового, податкового, адміністративного, трудового та інших галузей чинного законодавства, основними з яких є Закони України «Про власність», «Про господарські товариства» та ін.

4 Фінансові важелі державної підприємницької політики

На сучасному етапі розвитку України суттєвим елементом державної підтримки бізнесу має стати дерегулювання підприємництва, яке означає: спрощення порядку створення, реєстрації та ліквідації суб'єктів підприємництва; скорочення переліку видів підприємницької діяльності, що підлягають

ліцензуванню та патентуванню, потребують одержання сертифікатів і будь-яких інших дозволів на здійснення підприємництва; обмеження кількості перевірок і права контролю за діяльністю суб'єктів підприємництва; спрощення процедури митного оформлення вантажів у процесі здійснення експортно-імпортних операцій; забезпечення послідовності та стабільності нормативно-правового регулювання підприємництва.

Інституційні засади державної підтримки підприємництва включають: наявність організаційної структури; наявність ринкової інфраструктури; інформаційно-консультаційне забезпечення підприємництва; кадрове забезпечення; науково-методичне забезпечення; моніторинг державної підтримки.

Центральним органом, який забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері розвитку та підтримки підприємництва, є Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва. Головне завдання цього органу – формування підприємницької політики, а передовсім – узагальнення практики застосування законодавства з питань підприємницької діяльності, опрацювання пропозицій, спрямованих на вдосконалення його. Крім того, комітет сприяє розвитку малого підприємництва, системи консультативної та інформаційної підтримки його і готує пропозиції щодо впровадження та вдосконалення механізмів фінансово-кредитної підтримки підприємництва та його зовнішньоекономічної діяльності, координує систему підготовки та перепідготовки кадрів тощо. В Україні створено значну кількість громадських організацій, які мають на меті сприяння підприємству.

Функціональні (цільові) форми та методи державної підтримки підприємництва умовно можна розділити на такі складові: матеріально-технічна підтримка; науково-технічна (інноваційна) підтримка; фінансово-інвестиційна підтримка; податкове регулювання та сприяння самофінансуванню бізнесу; зовнішньоекономічне регулювання та захист національних підприємств; екологічне регулювання бізнесу.

Державне регулювання фінансового забезпечення діяльності підприємств передбачає застосування інструментів бюджетної, податкової, грошово-кредитної та інших напрямів політики.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте підприємницьке середовище в Україні.
2. Які позитивні та негативні наслідки приватизації державного майна в Україні?
3. Сформулюйте пропозиції щодо демонополізації української економіки.
4. Проблеми запровадження механізму банкрутства підприємств в Україні.

ТЕМА 7. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Основи зовнішньоекономічної політики

2. Регулювання торговельної діяльності
3. Регулювання іноземного інвестування
4. Роль держави в залученні іноземних кредитів

1 Основи зовнішньоекономічної політики

Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-ХІІ «Про зовнішньоекономічну діяльність» (з наступними змінами та доповненнями) визначає її як діяльність вітчизняних та іноземних господарюючих суб'єктів, побудовану на взаємовідносинах між ними, що здійснюються як на території України, так і поза її межами.

Таке загальне поняття потребує конкретизації з урахуванням змісту зазначених взаємовідносин. Для цього необхідно використати ст. 4 Закону, яка містить докладний, але не вичерпний перелік видів і форм зовнішньоекономічної діяльності. Це, зокрема експорт і імпорт товарів, капіталів, робочої сили, надання послуг, міжнародні фінансові, кредитні та розрахункові операції, спільна підприємницька діяльність між українськими та іноземними суб'єктами, різноманітні господарські операції, у тому числі товарообмінні (бартерні), орендні (лізингові), посередницькі операції та інші види зовнішньоекономічної діяльності, не заборонені прямо і у виключній формі законами України.

Для іноземних суб'єктів господарської діяльності на території України встановлюються такі правові режими: національний (іноземні суб'єкти господарювання мають обсяг прав та обов'язків не менший, ніж українські підприємці); найбільшого сприяння (іноземні суб'єкти господарської діяльності мають такі самі права, преференції та пільги відносно мита, податків і зборів, якими користуються підприємці будь-якої іншої країни, котрій наданий такий режим); спеціальний (застосовується до території спеціальних економічних зон і митних союзів, що в них входить Україна, або в разі встановлення такого спеціального режиму відповідно до міжнародних угод).

Основними видами зовнішньоекономічної діяльності є зовнішня торгівля, фінансово-кредитні операції, підприємницька діяльність, науково-технічна кооперація з іноземними підприємцями, надання їм різноманітних послуг.

Основне завдання зовнішньоекономічної політики – створити сприятливі економічні умови для розширеного відтворення всередині країни.

Суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності можуть бути всі суб'єкти господарської діяльності: 1) господарські організації; 2) громадяни України, 3) іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці; 4) філії, представництва, інші відокремлені підрозділи господарських організацій (структурні одиниці), утворені ними для здійснення господарської діяльності; 5) зовнішньоекономічні організації, утворені органами державної влади або органами місцевого самоврядування України.

Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності класифікуються за: 1) правовим статусом, 2) місцем перебування та здійснення зовнішньоекономічної діяльності, 3) належністю капіталу тощо.

1. За правовим статусом суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності можуть бути: 1) фізичні особи; 2) юридичні особи; 3) об'єднання фізичних, юридичних, фізичних та юридичних осіб, що не є юридичними особами; 4) структурні одиниці іноземних суб'єктів господарської діяльності, що не є юридичними особами.

2. За місцем перебування та здійснення зовнішньоекономічної діяльності суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності класифікують на: 1) резиденти України; 2) нерезиденти України.

Резидентами України є суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності, зареєстровані в Україні, які мають постійне місце знаходження або постійне місце проживання на території України. Для юридичної особи статус «резидент» визначають на підставі утворення, реєстрації, місцезнаходження «центру управління» та ін. Фізична особа розглядається як резидент певної країни, якщо вона проживає в ній не менше 6 місяців у податковому році або відповідає іншому критерію, визначеному внутрішнім законодавством країни.

Нерезидентами України є суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності, що мають постійне місцезнаходження або постійне місце проживання за межами України, а здійснюють зовнішньоекономічну діяльність на території України.

3. За належністю капіталу суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності класифікують на: 1) національні; 2) іноземні; 3) змішані.

Для регулювання зовнішньоекономічних відносин держава може використовувати певну систему інструментів, що поділяються на економічні та адміністративні.

Економічні інструменти за способом дії поділяються на прямі і непрямі. До інструментів прямої дії належать:

- 1) державні видатки (на створення нового виду послуг або фізичного об'єкта);
- 2) безпосередній контроль за економічними процесами (регулювання обсягу імпорту і експорту);
- 3) законодавчі постанови.

Характерна риса більшості інструментів непрямой дії полягає в тому, що вони впливають на вартісні пропорції господарства. За допомогою податків можна знизити рівень експорту або імпорту певних товарів і послуг.

До економічних інструментів належать:

- 1) у галузі імпорту – митні тарифи, численні податки і збори з товарів, що ввозяться, та імпортні депозити;
- 2) у галузі експорту – пільгові кредити експортерам, гарантії, субсидії, звільнення від сплати податків і надання фінансової допомоги.

Адміністративні інструменти регулювання впливають безпосередньо на зовнішньоекономічні відносини:

- 1) ембарго – повна заборона зовнішньоекономічних операцій;
- 2) ліцензування;
- 3) квотування – кількісне лімітування ввезення або вивезення;
- 4) специфічні вимоги до товару, упаковки та маркування;
- 5) зобов'язання щодо самообмеження поставок експортерам.

2 Регулювання торговельної діяльності

Регулювання зовнішньоекономічної діяльності України здійснюється: 1) державою в особі її органів у межах їх компетенції; 2) недержавними органами управління економікою (товарними, фондовими, валютними біржами, торговельними палатами, асоціаціями, спілками та іншими організаціями координаційного типу), що діють на підставі їх статутних документів; самими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності.

До державних органів управління зовнішньоекономічної діяльності відносяться державні органи як законодавчої, так і виконавчої влади, а також місцеві органи влади. Слід зазначити, що кожний із органів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності виконує тільки йому делеговані функції.

Органи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні та їх компетенції визначає ст. 9 Закону України від 16.04.1991 № 959-ХІІ «Про зовнішньоекономічну діяльність». Зокрема у цій статті визначено, що найвищим органом, що здійснює державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності, є Верховна Рада України.

До компетенції Верховної Ради України належить:

- прийняття, зміна та скасування законів, що стосуються зовнішньоекономічної діяльності;
- затвердження головних напрямів зовнішньоекономічної політики України;
- розгляд, затвердження та зміна структури органів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності;
- укладання міжнародних договорів України відповідно до законів України про міжнародні договори України та приведення чинного законодавства України у відповідність з правилами, встановленими цими договорами і т. д.

Національний банк України фактично є основним органом при здійсненні валютної політики країни. Тому основні його функції такі:

- здійснює зберігання і використання золотовалютного резерву України та інших державних коштовностей, які забезпечують платоспроможність України;
- представляє інтереси України у відносинах з центральними банками інших держав, міжнародними банками та іншими фінансово-кредитними установами та укладає відповідні міжбанківські угоди;
- регулює курс національної валюти України до грошових одиниць інших держав;
- здійснює облік і розрахунки по наданих і одержаних державних кредитах і позиках, провадить операції з централізованими валютними ресурсами, які виділяються з Державного валютного фонду України у розпорядження Національного банку України;
- виступає гарантом кредитів, що надаються суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності іноземними банками, фінансовими та іншими міжнародними організаціями під заставу Державного валютного фонду та іншого державного майна України.

Міністерство економіки України:

- забезпечує проведення єдиної зовнішньоекономічної політики при здійсненні суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності виходу на зовнішній ринок, координацію їх зовнішньоекономічної діяльності, в тому числі відповідно до міжнародних договорів України;

- здійснює контроль за додержанням всіма суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності чинних законів України та умов міжнародних договорів України;

- проводить антидемпінгові, антисубсидійні та спеціальні розслідування у порядку, визначеному законами України;

- виконує інші функції відповідно до законів України і Положення про центральний орган виконавчої влади з питань економічної політики.

Державна митна служба України:

- організовує та контролює діяльність митних органів;

- забезпечує своєчасне і повне внесення до державного бюджету коштів від податків, зборів (обов'язкових платежів), справляння яких згідно із законодавством покладено на митні органи;

- вживає разом з іншими органами виконавчої влади заходи, спрямовані на недопущення незаконного вивезення за кордон цінностей, що становлять культурне або історичне надбання українського народу;

- сприяє у межах своєї компетенції здійсненню заходів щодо захисту прав споживачів товарів, які ввозяться в Україну, а також прав інтелектуальної власності у процесі зовнішньоекономічної діяльності і т. д.

Антимонопольний комітет України здійснює контроль за додержанням суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності законодавства про захист економічної конкуренції.

Міжвідомча комісія з міжнародної торгівлі:

- здійснює оперативне державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні відповідно до законодавства України;

- приймає рішення про порушення і проведення антидемпінгових, антисубсидійних або спеціальних розслідувань та застосування відповідно антидемпінгових, компенсаційних або спеціальних заходів.

До органів місцевого управління ЗЕД в Україні відносяться (ст. 10 ЗУ "Про зовнішньоекономічну діяльність"): 1) місцеві ради народних депутатів України і їх виконавчі й розпорядчі органи; 2) територіальні підрозділи (відділення) органів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності України.

Компетенція місцевих Рад, їх виконавчих і розпорядчих органів визначається Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про місцеве самоврядування в Україні». Зокрема у сфері зовнішньоекономічної діяльності до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать:

а) власні (самоврядні) повноваження:

1) укладення і забезпечення виконання у встановленому законодавством порядку договорів з іноземними партнерами на придбання та реалізацію продукції, виконання робіт і надання послуг;

2) сприяння зовнішньоекономічним зв'язкам підприємств, установ та організацій, розташованих на відповідній території, незалежно від форм власності;

3) сприяння у створенні на основі законодавства спільних з іноземними партнерами підприємств виробничої і соціальної інфраструктури та інших об'єктів; залучення іноземних інвестицій для створення робочих місць;

б) делеговані повноваження:

1) організація та контроль прикордонної і прибережної торгівлі;

2) створення умов для належного функціонування митних органів, сприяння їх діяльності;

3) забезпечення на відповідній території в межах наданих повноважень реалізації міжнародних зобов'язань України.

Нормативні акти органів місцевого самоврядування та їх виконавчих органів стосовно регулювання зовнішньоекономічної діяльності приймаються тільки у випадках, прямо передбачених законами України. Органи місцевого самоврядування та їх виконавчі органи діють як суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності лише через створені ними зовнішньоекономічні комерційні організації, які мають статус юридичної особи України.

До недержавних органів управління економікою відносять товарні, фондові, валютні біржі, торгово-промислові палати України.

У системі зовнішньоекономічних відносин держави головне місце належить торговельній діяльності. *Міжнародна торгівля* – це система економічних відносин країн, метою яких є ввезення або вивезення товарів і послуг. Залежно від масштабів втручання держави в міжнародну торгівлю розрізняють два типи зовнішньої політики: вільну торгівлю і протекціонізм. Політика вільної торгівлі не передбачає втручання держави в зовнішню торгівлю.

Протекціонізм – державна політика захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції через систему певних обмежень.

Дуже важливим практичним завданням держави є створення обґрунтованої гнучкої системи тарифного регулювання імпорту, яка виконувала б три взаємопов'язані функції: раціоналізацію імпорту, регулювання конкуренції та забезпечення інтересів бюджету.

Державна митна політика - це система принципів та напрямів діяльності держави у сфері захисту митних інтересів та забезпечення митної безпеки України, регулювання зовнішньої торгівлі, захисту внутрішнього ринку, розвитку економіки України та її інтеграції до світової економіки. Державна митна політика є складовою частиною державної економічної політики.

Відповідно до п. 3 Положення «Про Міністерство фінансів України» Міністерство фінансів України забезпечує формування та реалізацію єдиної державної податкової і митної політики, державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового та митного законодавства, державної фінансової політики у сфері співробітництва з іноземними державами, банками і міжнародними фінансовими організаціями, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску, державної політики у сфері видобутку, виробництва, використання та зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння,

дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння, їх обігу та обліку.

Для реалізації заходів державної митної політики, впровадження в діяльність митних органів України кращих світових практик, удосконалення існуючих процедур, налагодження процесів інституціонального оновлення та розвитку функціональної спроможності Міністерство фінансів України керується концептуальними напрямами реформування системи органів, що реалізують державну податкову та митну політику.

Пріоритетними напрямами у частині реалізації Міністерством фінансів України державної митної політики є:

- сприяння безпеці та міжнародній торгівлі, включаючи спрощення та гармонізацію митних процедур;
- сприяння ефективному справлянню митних платежів;
- розвиток інфраструктури, електронних технологій та сервісів для міжнародної торгівлі;
- захист суспільства, громадського здоров'я і безпеки навколишнього природного середовища та боротьба з незаконним переміщенням наркотичних засобів та зброї;
- підвищення ефективності міжнародного митного співробітництва.

Митний тариф – це систематизований перелік товарів із зазначенням мита, яким вони обкладаються під час перетину митного кордону країни.

Застосовуються такі види мита: експортне, імпортне, транзитне, антидемпінгове, компенсаційне, інші види.

Антидемпінгове мито застосовується тоді, коли в країну ввозяться товари за цінами, значно нижчими, ніж їхні ціни або навіть собівартість у країні-експортері, через що зазнають шкоди національні виробники аналогічних товарів. Антидемпінговим митом може обкладатися й експортна продукція, якщо її ціна суттєво нижча за ціну інших експортерів подібних товарів.

До нетарифних методів державного регулювання зовнішньоторговельної діяльності відносять: надання субсидій виробникам експортних товарів, пільгове експортне кредитування, застосування індикативних цін, установлення мінімальної митної вартості на окремі товари та ін.

До найпоширеніших адміністративних інструментів державного регулювання належать квотування та ліцензування. *Квотування* – це кількісне обмеження імпорту або експорту певної категорії товарів, а *ліцензування* – це умови і порядок надання державними органами спеціального дозволу на ввезення або вивезення таких товарів.

3 Регулювання іноземного інвестування

Законом України “Про зовнішньоекономічну діяльність” для іноземних суб’єктів господарської діяльності запроваджуються такі правові режими:

- національний режим, який означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності мають обсяг прав та обов'язків не менший ніж суб'єкт господарської діяльності України;

- режим найбільшого сприяння, який означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності мають обсяг прав, преференцій та пільг щодо мит, податків та зборів, якими користується та/або буде користуватися іноземний суб'єкт господарської діяльності будь-якої іншої держави, якій надано згаданий режим, за винятком випадків, коли зазначені мита, податки, збори та пільги по них встановлюються в рамках спеціального режиму, визначеного нижче.;

- спеціальний режим, який застосовується до територій спеціальних економічних зон, а також до територій митних союзів, до яких входить Україна, і в разі встановлення будь-якого спеціального режиму згідно з міжнародними договорами з участю України.

Для стимулювання іноземних інвестицій в країні можуть встановлюватися пільги за гарантії майнових прав та інтересів інвесторів. Пільгами можуть бути: звільнення від обкладання митом майна, що ввозиться в Україну, як внесок іноземного інвестора до статутного фонду підприємства; скасування процедури ліцензування і квотування за умови сертифікації продукції як продукції власного виробництва.

Захист іноземних інвестицій гарантується тим, що вони не підлягають націоналізації і не можуть бути реквізовані державними органами. У разі зміни законодавства щодо іноземних інвестицій протягом 10 років для нього діють державні гарантії захисту, які були передбачені законами на момент реєстрації інвестора.

Форми іноземних інвестицій:

1. часткова участь в підприємствах, що створюються спільно з українськими юридичними і фізичними особами, або придбання частки діючих підприємств;

2. створення підприємств, що повністю не залежать іноземним інвесторам, філій та інших відокремлених підрозділів іноземних юридичних осіб або придбання власність діючих підприємств повністю;

3. придбання, не заборонене законом України, нерухомого чи рухомого майна, включаючи будинки, квартири, приміщення, обладнання, транспортні засоби та інші об'єкти власності, шляхом прямого одержання майна та майнових комплексів у вигляді акцій, облігацій та інших цінних паперів;

4. придбання самостійно або за участю українських юридичних чи фізичних осіб прав на користування землею та використання природних ресурсів на території України;

5. придбання інших майнових прав, в інших формах, не заборонених законами України, в тому числі без створення юридичної особи на підставі договорів із суб'єктами господарської діяльності України.

4 Роль держави в залученні іноземних кредитів

Для стимулювання іноземного інвестування в країні можуть встановлюватися пільги та гарантії майнових прав та інтересів інвесторів. Пільгами можуть бути: звільнення від обкладання митом майна, що ввозиться в Україну як внесок іноземного інвестора до статутного фонду підприємства; скасування процедури ліцензування і квотування за умови сертифікації продукції як продукції власного виробництва. Для окремих суб'єктів підприємницької діяльності, що здійснюють інвестиційні проекти із залученням іноземних інвестицій, які спрямовані на реалізацію державних програм розвитку пріоритетних галузей економіки, може встановлюватися пільговий інвестиційний режим.

Захист іноземних інвестицій гарантується тим, що вони не підлягають націоналізації і не можуть бути реквізовані державними органами. Україна не тільки залучає іноземні інвестиції, а й сама інвестує кошти за кордоном.

Одним із видів міжнародного руху капіталів є експорт позичкового капіталу, який виступає у формі міжнародного кредиту. Іноземні кредити є важливим інструментом фінансування зовнішньої торгівлі, комплексної модернізації і реконструкції підприємств, підтримування стабільності міжнародних розрахунків.

Залежно від суб'єктів кредитних відносин розрізняють такі види міжнародного кредиту: міжнародний кредит між фірмами різних країн, банківський кредит у зовнішній торгівлі, міждержавні (міжурядові) кредити, кредити регіональних банків розвитку, кредити міжнародних і валютно-фінансових організацій. За видами кредити поділяються на товарні та валютні. Особливим різновидом міжнародного кредиту є емісія цінних паперів, коли банк виступає посередником між кредитором і позичальником, які вкладають свої кошти в цінні папери. За термінами повернення міжнародні кредити поділяються на короткострокові – до 1 року, середньострокові – від 1 до 5 років, довгострокові – понад 5 років.

До основних джерел іноземних коштів, що їх залучає Україна, належать:

- позички міжнародних фінансових організацій: Міжнародного валютного фонду (МВФ), Світового банку (СБ), Європейського банку реконструкції і розвитку (ЄБРР);
- кредити іноземних держав;
- кредити держав-постачальників енергоносіїв;
- розміщення облігацій внутрішньої державної позики;
- надання гарантів, субсидій, стипендій, науково-технічної допомоги від міжнародних фінансових організацій та економічно розвинених країн.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте зовнішньоекономічну політику України.
2. Що перешкоджає вступу України до Всесвітньої торговельної організації?

ТЕМА 8. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦІН ТА ІНФЛЯЦІЇ

1. Необхідність і методи державного регулювання цін
2. Антиінфляційна політика

1 Необхідність і методи державного регулювання цін

Ціна – це така категорія економічної науки, яка встановлює рівновагу між двома сторонами, з однієї сторони це продавець, який хоче продати товар за певну суму коштів, а з іншої – покупець, який згодний купити цей товар за таку суму.

Ціна є важливим механізмом існування економіки, оскільки багато взаємопов'язаних об'єктів і суб'єктів залежать від ціноутворення, а тим більше в наш час. Ще декілька десятків років тому ціни можна було замінити альтернативними замінниками, такими як наприклад бартер, але здійснити обмін теж не можна просто так, потрібно знати ціну чи цінність свого товару, щоб обмінявши його не залишитися збитковим.

Таким чином, виникає гостра потреба в регулюванні цін, здійсненні контролю за дотриманням цін та взяття відповідальності за порушення.

В сучасному світі регулювання цін є важливим і необхідним процесом, оскільки об'єктам і суб'єктам господарювання потрібен захист. З боку держави захист проявляється у певних формах та методах, наприклад державне обмеження цін чи введення податків, а також закони та державні акти.

Для регуляції ціноутворення використовують певні методи, це прямий вплив та опосередкований. Для прямого методу є характерним жорстке регулювання, встановлення конкретної прийнятної межі ціни, застосування фіксування та безпосереднього укладання угоди. Також прямий метод часто використовують на початку функціонування ринку або при виникненні кризи в економіці. Щодо непрямого методу, то тут діє система податків та зміни відсоткових ставок. Застосовується цей метод на етапі зрілості ринку, коли він повністю заповнений продукцією.

Ціна виконує певні необхідні функції, такі як розподільну задля того, щоб розділяти національний дохід, а також той, що виник в галузях. Стимулювальну функцію, яка мотивує підприємців виготовляти більше товарів. А головною є регулювальна функція, яка впливає на ціноутворення державними заходами й створює необхідні пропорції.

Показник ціни має свої недоліки, що не враховують багатьох обставин. Одним з таких недоліків є орієнтування на платоспроможний попит, що не розглядає проблеми соціальні.

Щодо інфляції, то це завжди було негативним явищем для нашої економіки, що поступово породжувало безробіття, яке у свою чергу – неплатоспроможний попит, який безпосередньо впливає на ціну.

Ступінь державного втручання у ціноутворення – це такий об'єм контролю і регулювання за ціною, який залежить від багатьох факторів, таких як економічний розвиток, науково-технічний прогрес, певні процеси пов'язані з інфляцією, висока конкуренція чи монополізація тощо.

Регулюванням і контролем за цінами займається цінове законодавство, яке проводить цінову політику, що містить головні закони, яких необхідно дотримуватись, а також спеціальними рішеннями й актами.

Існує численна кількість видів цін, але є найголовніші ціни, які варто схарактеризувати:

1. Залежно від того, яким чином встановлюють ціни, їх розрізняють:

1) Державні – це ті, які встановлює держава, тому продавці не можуть встановлювати ціну на товар вище державної.

2) Договірні – це ті, які за взаємною вигодою продавця і покупця можуть змінюватись.

3) Вільні – це ті, які формуються на основі власного досвіду, з приводу попиту і пропозиції, тому продавець встановлює ціни на власний розсуд.

2. Залежно від того, як зароджується ринкова торгівля:

1) Ринкова – це така ціна, яка встановлена на конкретному ринку і товар буде купленим чи проданим за цією ціною.

2) Ціна продавця – це така, яка формується в певних умовах дефіциту цього товару, тобто перевищення попиту над пропозицією.

3) Ціна споживача – така ціна виникає, коли пропозиція перевищує попит, інколи може бути нижчою ніж ринкова.

4) Ціна рівноваги – буває дуже рідко, оскільки передбачає баланс між попитом і пропозицією.

3. Залежно від того, які особливості купівлі чи продажу:

1) Гуртові – це такі ціни, які встановлюються на основі собівартості, прибутку, який хочемо отримати й податку на додану вартість.

2) Закупівельні – це такі ціни, які встановлюються посередниками на основі гуртової ціни та витрат на зберігання, транспортування тощо.

3) Роздрібні – це такі ціни, які встановлюються на основі самостійного рішення торговельного підприємця, містить гуртову ціну і відсоток торговельної надбавки, продається кінцевому споживачу.

Важливо сказати, що регулювання цін здійснюється законами, актами тощо, а контроль за їх здійсненням забезпечує Державна інспекція з контролю над цінами, а також місцеві адміністрації, які підпорядковуються їй. Також на допомогу головним інспекціям приходять місцеві служби та комітети.

Регулювання ціни має на меті досягти конкретні цілі, такі як наприклад стримати й запобігти інфляції(через політику доходів), також держава намагається захистити внутрішній ринок від закордонної конкуренції й найголовнішою ціллю є зупинити монополізм і дати розвиток конкуренції.

Ще однією важливою ціллю є забезпечити населення товарами першої необхідності, оскільки дохід населення зовсім різний, тому не кожен здатний придбати необхідну продукцію. А коли ціни на внутрішньому ринку перевищують ціни іноземних конкурентів, то вибір покупця з низьким доходом є

очевидним. Тому виникає нова проблема, як захистити наш ринок від іноземних товарів? Держава у свою чергу розв'язала цю проблему наступним чином: вітчизняним виробникам – дотації або іноземним – високий податок, щоб ціни були врівноважені.

Декларування зміни цін – процес, який означає, що продавець змінює ціну через певну причину.

Для зміни ціни підприємство звертається до відповідних органів, і особливу увагу треба звернути на собівартість продукції, яка зросла через підвищення тарифів на електроенергію тощо.

Ціни, які держава дозволяє підвищити називаються дозвільними.

Таким чином, ціна є важливим інструментом в сучасній економіці, за якою необхідний контроль і регулювання.

2 Антиінфляційна політика

Важливим індикатором здоров'я економіки є інфляція, яка характеризується загальним підвищенням цін і зниженням купівельної спроможності грошей. Вона виникає не стихійно, а під впливом двох факторів: *грошових* – емісія паперових грошей, швидкість обертання їх, стан фінансово-кредитної системи, відношення національної валюти до інших валют; *виробничих (негрошових)* – монополізація виробництва, брак конкуренції, структурні перекося в матеріальному виробництві та ціновій політиці, витратний характер економіки.

Грошові фактори формують *інфляцію попиту*, яка виявляється у перевищенні сукупного попиту над пропозицією і виникненні надлишкової платоспроможності. Якщо зростання сукупного попиту не компенсується підвищенням пропозиції, то це призводить до інфляційного зростання цін, яке супроводжується збільшенням грошової маси. Переповнення каналів обігу грошовою масою знецінює грошову одиницю, що є найхарактернішою ознакою інфляції попиту в її класичному вигляді.

Виробничі фактори викликають *інфляцію витрат (пропозиції)*. Причиною цієї інфляції також є гроші, але тут вони відіграють пасивну роль. Головним її імпульсом стає збільшення витрат виробництва в результаті підвищення заробітної плати та цін на сировину, матеріали, устаткування тощо. Інфляція витрат завжди загрожує скороченням товарного забезпечення і, зрештою, породжує спад виробництва і скорочення робочих місць.

Боротьба з некерованою інфляцією є однією з головних проблем ДРЕ. З метою стримання інфляції та зменшення її негативних наслідків держава здійснює антиінфляційну політику (рис. 1.3).

Утілення в життя такої політики потребує від уряду розроблення антиінфляційної програми, яка визначає мету, завдання та способи реалізації її, що залежить від стадії інфляційного процесу, його інтенсивності та інших факторів. Завдання боротьби з інфляцією та обмеження масштабів інфляційних наслідків – різні й потребують різних методів регулювання.

Важливою частиною розроблення антиінфляційної програми є встановлення кількісних показників, які визначають її кінцеві результати. До них відносять цінові показники (темпер інфляції, індекс споживчих цін та ін.), динаміку грошової маси в обігу, розмір та динаміку державних витрат тощо.

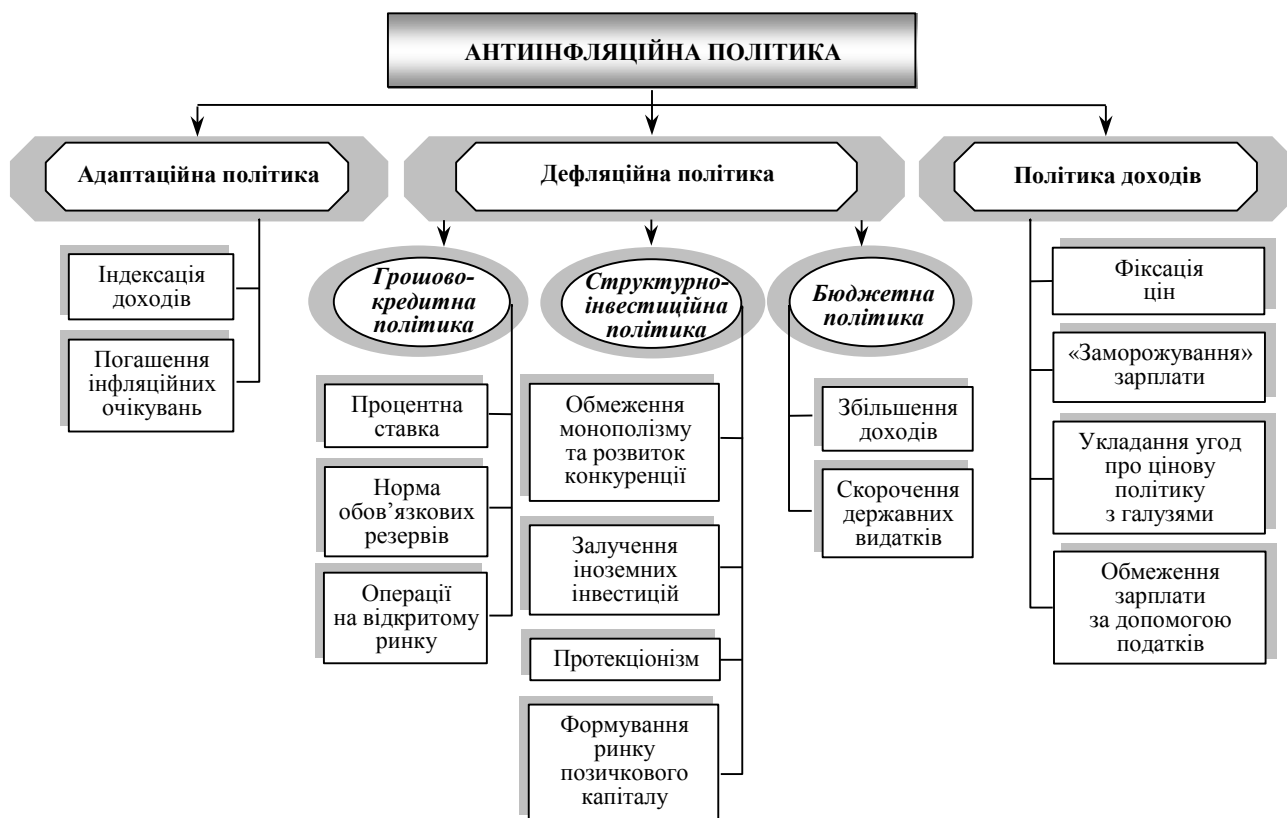

Рис. 1.3. Заходи антиінфляційної політики

У сучасній практиці мають місце такі *напрями антиінфляційної політики*: дефляційна політика (регулювання попиту) та політика доходів (регулювання витрат). Сутність *дефляційної політики* полягає у впливі на окремі елементи платоспроможного попиту з метою обмеження його та формування нового співвідношення попиту і пропозиції як щодо товарів, так і щодо грошей. На практиці з метою регулювання попиту використовуються заходи грошово-кредитної, структурно-інвестиційної і бюджетної політики.

Сутність *політики доходів* полягає в прямому обмеженні зростання цін і доходів і передовсім заробітної плати. Політика доходів справляє подвійний вплив на інфляцію. Обмежуючи розміри підвищення цін і заробітної плати, політика доходів зменшує зростання витрат на виробництво товарів, в ціну яких входять ці величини. Це гальмує саморозвиток інфляційних процесів. Водночас стримування зростання заробітної плати спричиняє обмеження платоспроможного попиту, що негативно впливає на економіку. Тому політика доходів часто використовується в поєднанні із заходами дефляційної політики. Особливістю політики доходів є можливість проведення її не тільки щодо економіки країни в цілому, а й у межах окремих секторів економіки, зокрема в державному. Регулювання цін і заробітної плати в державному секторі справляє

подвійний вплив на інфляційні процеси, стримуючи підвищення загального рівня цін і стабілізуючи державний бюджет.

З-поміж заходів антиінфляційної політики помітне місце посідають заходи, спрямовані не стільки на боротьбу з інфляцією, скільки на пристосування до неї. З таких можна назвати *адаптаційну політику*, яка реалізується за рахунок індексації доходів. Спричинене інфляцією підвищення цін неминуче призводить до зниження реальних доходів населення, особливо тих його верств, які не можуть захиститися від знецінення грошей. У зв'язку з цим виникає необхідність у повній або частковій індексації доходів через підвищення заробітної плати працівників бюджетних установ, пенсій, грошових виплат і заощаджень населення з урахуванням зростання цін. Така індексація не усуває інфляції, а лише пом'якшує її негативний вплив, хоч вона й сама може перетворитися на потужний інфляційний фактор, якщо здійснюється за умов бюджетного дефіциту, котрий фінансується за рахунок грошової емісії.

Отже, здійснення антиінфляційної політики залежить від співвідношення багатьох економічних процесів та міри їхньої активності. Найбільшої ефективності можна досягти лише за умов комплексного використання всіх можливих способів боротьби з інфляцією.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте цінову політику в Україні.
2. Фактори інфляції в Україні.
3. Позитивні та негативні наслідки адаптаційної політики.

ТЕМА 9. РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА

1. Регіональна економічна політика, її сутність і завдання
2. Механізм реалізації регіональної економічної політики держави
3. Державне регулювання соціально-економічного розвитку регіонів
4. Місцеві бюджети як фінансова основа соціально-економічного розвитку регіону

1 Регіональна економічна політика, її сутність і завдання

Різні території України мають свої особливості й відмінності як щодо економічного розвитку, так і в соціальному, історичному, мовному та ментальному аспектах. Брак власної державної регіональної політики в недалекому минулому призвів до значних диспропорцій у регіональній структурі економіки країни та нагромадження економічних і соціальних проблем.

Для розв'язання цих проблем постає необхідність створення умов для оптимальної економічної самостійності регіонів, вжиття організаційних, правових та економічних заходів для забезпечення ефективного державного регулювання процесів регіонального розвитку країни та координації міжрегіональних зв'язків, тобто опрацювання засад продуманої державної регіональної політики (ДРЕП).

Об'єктами ДРЕП є територіальні утворення, в межах яких здійснюється державне управління та місцеве самоврядування. Склад цих об'єктів визначається адміністративно-територіальним устроєм та економічним районуванням України.

Суб'єктами ДРЕП є органи державної влади, представницькі органи місцевого самоврядування, які в межах своєї компетенції розв'язують проблеми соціально-економічного розвитку регіонів.

Предметом ДРЕП є: по-перше, розподіл влади між центром і регіонами; по-друге, практична діяльність держави в особі державних органів у регіонах.

Важливо розрізняти державну регіональну політику як стратегію і тактику держави щодо регіональних процесів і «внутрішню» політику самих регіонів. Регіони можуть мати свої пріоритетні напрями розвитку, які іноді не збігаються з державними. Державна регіональна економічна політика і політика органів місцевого самоврядування та виконавчих органів відповідних регіональних утворень не повинні бути суперечливими: в ідеалі вони мають становити одне ціле, доповнюючи та збагачуючи одна одну.

Регіональна політика держави має передбачати поступове вирівнювання існуючих відмінностей між економічними та соціальними рівнями розвитку окремих регіонів, зважаючи на їхні історичні, демографічні, природно-ресурсні та економічні особливості, й спрямовуватися на підтримку внутрішньорегіональної та міжрегіональної збалансованості соціально-економічного розвитку, створення умов для ефективної економічної діяльності суб'єктів господарювання.

Внутрішня політика регіональних органів влади та управління спрямовується на використання внутрішніх ресурсів регіону для вдосконалення структури економіки, розвитку соціальної інфраструктури, розв'язання проблем ринку праці, екологічної безпеки та ін.

ДРЕП ґрунтується на таких засадних принципах:

- правове забезпечення економічної самостійності регіонів чітким розмежуванням повноважень між центральними і місцевими органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та представницькими органами;
- дотримання пріоритетів загальнодержавного значення та органічної єдності пріоритетів комплексного економічного, соціального та культурного розвитку регіонів і завдань соціально-економічного розвитку країни;
- урахування вимог екологічної безпеки під час реструктуризації господарських комплексів регіонів і розміщення нових підприємств.

2 Механізм реалізації регіональної економічної політики держави

Відповідно до різноманітності процесів, що відбуваються в регіонах країни, виокремлюють і певні складові ДРЕП держави: економічну, соціальну, екологічну, науково-технічну, гуманітарну, національну, управлінську, демографічну та зовнішньоекономічну. До кожної з них держава встановлює цілі, пріоритети в регіональному аспекті та визначає обсяг централізованих ресурсів і завдання місцевим державним адміністраціям.

Основні напрями ДРЕП в Україні затверджує Верховна Рада. Президент України спрямовує діяльність органів державної виконавчої влади на розв'язання найважливіших проблем соціально-економічного розвитку регіонів, видає нормативно-правові акти з цих питань. Кабінет Міністрів України визначає державні пріоритети й затверджує державні програми соціально-економічного розвитку регіонів, забезпечує виконання їх, бере участь у створенні системи економічних регуляторів, нормативної та методологічної бази просторового розміщення продуктивних сил. Держава спрямовує та координує діяльність місцевих органів державної виконавчої влади у сфері організації економічної безпеки держави, зміцнення фінансово-економічної стабільності, грошового обігу, фінансово-бюджетної дисципліни, валютного та митного контролю, реалізації державної структурної, інвестиційної, науково-технічної, промислової, аграрної та інших напрямів політики.

Уряд АР Крим, місцеві державні адміністрації (МДА) виконують повноваження державної влади та делеговані їй виконавчі функції відповідних рад (Верховної, обласних і районних) через створені управління, відділи та інші структурні підрозділи. МДА діють за принципом субординації, відповідальності перед Президентом, Кабінетом Міністрів України, підзвітності й підконтрольності органам виконавчої влади вищого рівня, а також відповідним радам у межах чинного законодавства.

Для виконання функцій управління територією, реалізації загальнодержавної та регіональної політики в складі МДА створено відповідні економічні служби – управління економіки. Основними завданнями управлінь економіки місцевих державних адміністрацій є: реалізація ДРЕП на відповідній території; забезпечення комплексного соціально-економічного розвитку регіону; сприяння проведенню економічних реформ, забезпечення раціонального використання виробничо-технічного та наукового потенціалу регіону, його природних, трудових і фінансових ресурсів; методичне керівництво економічною роботою в регіоні.

Специфіка діяльності місцевих державних адміністрацій пов'язана з тим, що їхню фінансово-економічну основу становлять земля, природні ресурси, комунальна власність, доходи місцевого бюджету. У комунальній власності перебувають життєво важливі об'єкти житлово-комунального господарства (житлові будинки, ліфтове господарство, тепло-, водо-, газо-, електропостачання, каналізація, благоустрій і т. д.), міського транспорту, шляхового господарства, соціально-культурної і побутової сфери (дошкільні дитячі заклади, школи, бібліотеки, лікарні, станції швидкої медичної допомоги тощо).

До основних функцій МДА стосовно регулювання економічних відносин і соціально-економічного розвитку регіонів належать: розроблення прогнозів і програм соціально-економічного розвитку регіону; бюджетна діяльність; забезпечення функціонування об'єктів комунальної власності; забезпечення раціонального використання землі, природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища; впорядкування та стимулювання діяльності малого та середнього бізнесу; соціальний захист і розв'язання проблем зайнятості населення тощо.

Основними складовими елементами механізму державного регулювання регіонального розвитку є:

- ◆ нормативно-правова база;
- ◆ реалізація ДПЕСР України, державних регіональних ЦКП, а також програм соціально-економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних утворень;
- ◆ бюджетно-фінансове регулювання регіонального розвитку та селективна підтримка окремих регіонів з боку держави;
- ◆ створення та розвиток спеціальних (вільних) економічних зон у певних регіонах;
- ◆ розвиток міжрегіонального та прикордонного співробітництва тощо.

Законодавчі акти визначають права та обов'язки регіонів у бюджетній і податковій сферах, їхні повноваження в управлінні майном, що перебуває у загальнодержавній власності, їхню участь у реалізації загальнодержавних і регіональних програм. Нормативні акти регулюють порядок створення і використання регіональних фондів субвенцій, інвестування, соціальної підтримки населення. Для повнішого врахування інтересів регіонів за допомогою нормативних актів вносяться уточнення і доповнення до деяких нормативно-правових актів.

Відповідно до Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» в АР Крим, областях, районах і містах України розробляються прогнози економічного та соціального розвитку на середньостроковий період (5 років) і програми економічного та соціального розвитку на короткостроковий період (1 рік).

У прогнозі економічного та соціального розвитку регіону мають бути відображені:

- аналіз економічного і соціального розвитку за попередній період і характеристика головних проблем розвитку економіки та соціальної сфери;
- стан використання природного, виробничого, науково-технічного та трудового потенціалу, екологічна ситуація;
- прогноз кон'юнктури на ринках основних видів товарів (послуг);
- можливі шляхи розв'язання головних проблем розвитку економіки та соціальної сфери;
- цілі та пріоритети соціально-економічного розвитку в середньостроковий період і пропозиції щодо заходів для досягнення їх;
- основні показники соціально-економічного розвитку;
- висновки щодо тенденцій розвитку економіки протягом середньострокового періоду.

3 Державне регулювання соціально-економічного розвитку регіонів

Головним засобом здійснення економічної політики в регіоні є регіональне управління. Воно має три форми: державне, місцеве управління та місцеве самоврядування.

Держава своїми рішеннями окреслює цілі і пріоритети регіональної

політики, визначає своє ставлення до процесів, які відбуваються в регіоні, виходячи з його ролі і місця у народногосподарському комплексі, регламентує основні параметри розвитку регіонів за допомогою фінансово-бюджетної, грошово-кредитної, інвестиційної, антимонопольної та митної політики.

Місцеве управління спрямоване на вирішення питань місцевого значення та узгодження галузевих, регіональних і підприємницьких інтересів на рівні областей та адміністративних районів.

Місцеве самоврядування є засобом реалізації інтересів територіальних громад, сіл, селищ та міст. Дієвість регіонального управління залежить від реалізації ним таких функцій:

- 1) інтегруюча - пов'язана з узгодженням управлінських рішень різних об'єктів господарювання на основі стратегії розвитку регіонів в цілому;
- 2) перерозподільча - полягає у маневруванні фінансовими, трудовими та природними ресурсами з метою отримання кращих кінцевих результатів господарювання;
- 3) стимулююча - спрямована на створення умов для всебічного розвитку підприємництва, конкуренції у сфері використання ресурсів регіону, заохочення тих інституціональних одиниць, діяльність яких сприяє поліпшенню соціально-економічної ситуації в регіоні в цілому;
- 4) соціальна - направлена на підтримку життєдіяльності найбільш вразливих верств населення за рахунок бюджетних та позабюджетних коштів;
- 5) оптимізаційна - полягає у вирішенні завдань соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням їх економічної, соціальної, культурної та екологічної ефективності.

Вплив держави на економіку регіонів здійснюється через пряме державне інвестування, надання субсидій, створення спеціальних фондів для фінансування програм, залучення іноземного та вітчизняного приватного капіталу, пільгове кредитування та оподаткування, преференції та спрямування коштів державних позабюджетних фондів. Особливим напрямом державної допомоги є фінансування структурної перебудови і реконверсії депресивних територій, тобто тих, де показники розвитку відстають від нормативних.

Серед загальних методів управління – правових, адміністративних та економічних – перевагу мають останні. Пояснюється це тим, що економіка в цілому є самоналагоджуваною системою, діючою у відповідності з об'єктивними економічними законами, а економіка регіону – невід'ємною складовою єдиного народногосподарського комплексу.

До економічних методів управління регіональною економікою відносяться, насамперед, планування та бюджетно-фінансове регулювання, включаючи ціноутворення на місцеві ресурси. Адміністративні методи слід застосовувати у боротьбі з монополізмом, захисті навколишнього середовища, дотриманні правопорядку, санітарних, пожежних та інших норм і правил, у реалізації місцевих цільових програм тощо.

Державні регіональні програми розробляються з метою активізації господарської діяльності та розвитку ринкових відносин у регіонах; забезпечення структурної перебудови народногосподарських комплексів; вирішення проблем

соціального характеру, пов'язаних із зайнятістю населення, розвитком соціальної інфраструктури; ліквідації локальних соціально-економічних криз; створення умов для екологічної безпеки в регіоні тощо.

Основні показники економічного розвитку характеризують господарський комплекс регіону в цілому: чисельність населення, кількість зайнятих у народному господарстві, випуск продукції, темпи випуску продукції, продуктивність праці та темпи зростання продуктивності праці, обсяг будівельно-монтажних робіт, розвиток основних сфер народного господарства та галузей невиробничої сфери.

До показників, які характеризують соціальний розвиток регіонів (областей) та заходи в цій галузі, належать: чисельність населення та його соціально-демографічна структура; показники забезпеченості населення житлом, культурно-побутовими об'єктами, установами освіти, охорони здоров'я, торгівлі; показники середньої заробітної плати, доходів населення різних верств тощо. У плані розвитку промислового виробництва віддзеркалюються такі показники: частка внутрішнього валового продукту, який створюється галузями промисловості; обсяги випуску найважливіших видів промислової продукції в натуральному вираженні; випуск товарів народного споживання. Розвиток агропромислового комплексу характеризується рівнем забезпечення сільського господарства мінеральними добривами, технікою, кормами; сховищами сільськогосподарської сировини і продукції, переробною промисловістю, холодильними установками; забезпечення населення регіону (області) основними продуктами харчування.

Планування капітального будівництва передбачає розрахунок таких показників: введення в дію виробничих потужностей та об'єктів виробничого і невиробничого призначення, обсяг капітальних вкладень у будівельно-монтажні роботи. План розвитку інфраструктури передбачає зведені показники капіталовкладень, введення в дію об'єктів житлово-комунального і культурно-побутового будівництва; показники частки (паю) участі підприємств різних міністерств і відомств у будівництві об'єктів соціальної інфраструктури (наприклад, телефонізація, перевезення пасажирів та ін.). При плануванні використання трудових ресурсів визначають додаткові потреби (надлишок) у трудових ресурсах, розподіл трудових ресурсів за галузями і сферами народного господарства, рівень забезпеченості галузей і сфер народного господарства кваліфікованими кадрами. У плані з охорони природи і раціонального використання природних ресурсів встановлюються обсяги споживання природних ресурсів (води, землі, лісу, мінеральних родовищ), показники збереження навколишнього середовища. Показники рівня розвитку економічної ефективності господарювання визначаються за найважливішими галузями регіону (області) - промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту, зв'язку - як відношення обсягів виробництва відповідної продукції до затрат окремих видів ресурсів. Для оцінки ефективності використання праці обчислюються показники продуктивності праці, середньої заробітної платні.

При плануванні розвитку регіонів використовуються державні регіональні цільові комплексні програми, реалізація яких досягається шляхом залучення у виробництво місцевих ресурсів, державних інвестицій, позабюджетних коштів.

Державні регіональні цільові комплексні програми спрямовуються на розв'язання найважливіших регіональних проблем - фінансування будівництва та функціонування загальнонаціональних об'єктів культури, освіти, охорони здоров'я; забезпечення соціальних гарантій для населення регіонів; надання фінансової допомоги для прискорення реформування економіки регіону, створення нових робочих місць тощо.

4 Місцеві бюджети як фінансова основа соціально-економічного розвитку регіону

Важливою ланкою бюджетної системи є місцеві бюджети. Міністерством фінансів України разом з Інститутом бюджету та соціально-економічних досліджень розроблено нормативно-правову та методологічну базу для формування і виконання місцевих бюджетів у програмно-цільовому форматі, яка постійно удосконалюється. На офіційному сайті Мінфіну розміщено перелік нормативно-правових актів з питань програмно-цільового бюджетування на місцевому рівні (посилання – <http://minfin.gov.ua/news/bjudzhet/normatyvnopravovi-akty>), який регулярно оновлюється у разі прийняття нових або внесення змін до чинних нормативно-правових актів. На сайті Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень розміщуються та постійно оновлюються інструктивні матеріали, рекомендації та відповіді на актуальні питання щодо складання та виконання місцевих бюджетів за програмно-цільовим методом (ПЦМ). *Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі* – це метод управління бюджетними коштами для досягнення конкретних результатів за рахунок коштів бюджету із застосуванням оцінки ефективності використання бюджетних коштів на всіх стадіях бюджетного процесу.

Всі місцеві бюджети є самостійними, що забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів бюджету, правом місцевих органів влади визначати напрями використання бюджетних коштів відповідно до законодавства України, правом відповідних місцевих рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні місцеві бюджети.

На даний час в рамках реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні проводиться активна робота по формуванню спроможних територіальних громад. Бюджети об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, матимуть прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом. В результаті буде забезпечено виконання одного із напрямків реформи міжбюджетних відносин – перехід від триступеневої до двоступеневої бюджетної системи.

Завдяки реалізації реформи міжбюджетних відносин вдалося досягти таких результатів:

- забезпечено формування нових прогресивних відносин в управлінні бюджетними ресурсами;
- підвищено рівень фінансового забезпечення місцевих бюджетів – дохідна спроможність місцевих бюджетів зросла більше ніж у 2 рази;

- створено умови для мотивації органів місцевого самоврядування до нарощування дохідної бази місцевих бюджетів;
- органам місцевого самоврядування надано право самостійно встановлювати ставки місцевих податків в граничних межах, визначених законодавством, та надавати пільги з їх сплати;
- змінено систему міжбюджетного вирівнювання: механізм балансування видаткових повноважень замінено на новий більш прогресивний, який дозволяє залишати більшу частину коштів на місцях, а саме горизонтальне вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів;
- змінено систему вертикального балансування видаткових повноважень на горизонтальне вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів;
- забезпечено надання якісних суспільних послуг споживачам завдяки розширенню видаткових повноважень органів місцевого самоврядування;
- збільшено інвестиційні ресурси місцевих бюджетів;
- розширено коло місцевих бюджетів, що мають взаємовідносини з державним бюджетом;

Тобто на законодавчому рівні забезпечено врегулювання питання повної бюджетної самостійності та фінансової незалежності місцевих бюджетів, що відповідає основним завданням Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні.

Відповідно до Податкового кодексу України (далі — ПКУ) до *місцевих податків та зборів відносяться*: плата за землю; податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; транспортний податок; єдиний податок; збір за місця для паркування транспортних засобів; туристичний збір.

Розмір більшості місцевих податків залежить від величини мінімальної зарплати. При цьому ПКУ встановлено граничні розміри, натомість конкретні величини місцевих податків визначають у рішеннях місцевих рад.

Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, визначають у розмірі, що не перевищує 1,5 % розміру мінімальної зарплати за 1 м², що у 2020 р. становить 70,85 грн (пп. 266.5.1 ПКУ).

Збір за паркування авто визначають за 1 м² площі земельної ділянки, відведеної для паркування, у розмірі до 0,075 % мінімальної зарплати, що у 2020 р. дорівнює 3,54 грн (пп. 268 1.3.1 ПКУ).

Транспортний податок справляють із власників легкових авто, з року випуску яких минуло не більше ніж п'ять років (включно) і середньоринкова вартість яких становить понад 375 розмірів мінімальної зарплати, що у 2020 р. становить 1 771 125 грн (пп. 267.2.1 ПКУ). Ставка податку незмінна й становить у розрахунку на календарний рік 25 000 грн за кожен легковий автомобіль, що є об'єктом оподаткування.

Туристичний збір установлюють за кожну добу тимчасового розміщення (ночівлі) у розмірі до 0,5 % — для внутрішнього туризму та до 5 % — для в'їзного туризму від розміру мінімальної зарплати для однієї особи за одну добу тимчасового розміщення (пп. 268.3.1 ПКУ). На 2020 р. до 23,62 грн (для внутрішнього туризму) і до 236,15 грн (для в'їзного туризму).

Ставки земельного податку встановлюються у відсотках до нормативної грошової оцінки землі.

За земельні ділянки, нормативна грошова оцінка яких проведена:

- в розмірі не більше 3 % від їх нормативної грошової оцінки;
- для земель загального користування - не більше 1 % від їх нормативної грошової оцінки;
- для сільськогосподарських угідь - не менше 0,3 % і не більше 1 % від їх нормативної грошової оцінки;
- для лісових земель - не більше 0,1 % від їх нормативної грошової оцінки;
- за земельні ділянки, що знаходяться в постійному користуванні суб'єктів господарювання (окрім державної і комунальної форми власності), - в розмірі не більше 12 % від їх нормативної грошової оцінки.

За земельні ділянки, розташовані за межами населених пунктів або в межах населених пунктів, нормативна грошова оцінка яких не проводилася, встановлюється в розмірі не більше 5 % від нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по АР Крим або по області:

- для сільськогосподарських угідь - не менше 0,3 % і не більше 5 % від нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по АР Крим або по області, а
- для лісових земель - не більше 0,1 % від нормативної грошової оцінки площі ріллі по АР Крим або по області.

Проект «Гендерне бюджетування в Україні» розпочав свою роботу в Україні з 2013 року, завершення реалізації – 2018 рік, з подальшим продовженням до 31 грудня 2021 року.

Проект реалізується за фінансової підтримки Уряду Королівства Швеції через Шведське агентство міжнародного розвитку (SIDA) для забезпечення консультативної підтримки Міністерства фінансів України у процесі впровадження гендерно-чутливого бюджетування в Україні.

На сьогодні це найбільший проект у світі із впровадження гендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі, метою якого є підвищення економічної ефективності і результативності видатків бюджету, що враховують потреби чоловіків і жінок та їх різних груп. Системний підхід до застосування на державному і місцевому рівні поєднує фінансовий та соціальний аспекти бюджету, а також сприяє скороченню гендерних розривів в Україні.

Чинна система державного регулювання місцевих бюджетів уможливорює забезпечення регіонів необхідними коштами для виконання ними завдань ДРЕП, створює передумови для вирівнювання рівнів розвитку окремих регіонів, стимулює місцеві органи до виконання планів мобілізації державних і місцевих податків.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте регіональну політику в Україні.
2. Проблеми відносин: центр – регіони.
3. У чому полягає особливість міжбюджетних відносин в Україні?

ТЕМА 10. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

1. Сутність і мета соціальної політики
2. Основні завдання та показники соціальної політики
3. Реальні доходи населення та їх регулювання
4. Регулювання обсягу споживання матеріальних благ і послуг
5. Регулювання ринку праці та зайнятості населення

1 Сутність і мета соціальної політики

Соціальна політика є визначальним напрямом внутрішньої політики держави. Соціальна політика – це складова загальної політики, втілена в соціальні програми та різноманітні заходи, спрямовані на задоволення потреб та інтересів людей і суспільства. Зрозуміло, що соціальна політика має бути адекватною стану економіки, але ігнорування соціальними проблемами може призвести до значних економічних втрат. *Метою соціальної політики держави є забезпечення стабільної, без заворушень і потрясінь, життєдіяльності суспільства, досягнення соціальної злагоди та соціальної цілісності, належного рівня добробуту людей.*

Місія Міністерства соціальної політики України полягає в формуванні та реалізації державної соціальної політики, спрямованої на створення умов для інтеграції осіб з інвалідністю у суспільне життя, забезпечення прав та інтересів дітей, сприяння їх вихованню у сімейному середовищі, надання соціальної підтримки особам і сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах та самостійно не можуть їх подолати, забезпечення гідної старості, створення середовища рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків.

Способом реалізації соціальної політики є система соціального захисту і соціальних гарантій. *Соціальний захист* – це система державних заходів щодо забезпечення достойного матеріального і соціального становища громадян. *Соціальні гарантії* – це система обов'язків держави перед своїми громадянами щодо задоволення їхніх соціальних потреб.

Існують соціальний та ринковий підходи до реалізації соціальної політики. *Соціальний підхід* виходить із того, що суспільство має гарантувати кожному громадянину доходи, не нижчі за межу малозабезпеченості; *ринковий підхід* – з того, що суспільство бере на себе зобов'язання тільки створити умови кожному члену суспільства для виявлення ним економічної активності та одержання доходу. У розвинутих країнах світу найчастіше комбінуються обидва ці підходи, що забезпечує результативність соціальної політики та достойний рівень життя населення.

2 Основні завдання та показники соціальної політики

Основними завданнями соціальної політики в Україні є:

- адресна підтримка соціально незахищених верств населення;
- пенсійна реформа;
- забезпечення випереджального зростання вартості робочої сили;
- орієнтація стратегії економічного зростання на створення нових робочих місць;

- прискорений розвиток житлового будівництва, забезпечення доступності житла для різних верств населення;
- поліпшення системи охорони здоров'я. Активна демографічна політика;
- примноження інтелектуального потенціалу суспільства. Створення рівних можливостей для молоді у здобутті якісної освіти;
- зміцнення позицій середнього класу.

Показником результативності соціальної політики є рівень життя населення. *Рівень життя населення* – це міра задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб людини, забезпечувана сукупністю матеріальних і соціальних умов життя. Основними елементами рівня життя є: рівень і структура споживання матеріальних благ (продуктів харчування та непродовольчих товарів); рівень споживання послуг установ побутового обслуговування, охорони здоров'я, освіти, культури, соціального забезпечення, фізкультури; рівень забезпеченості житлом.

Для оцінки рівня життя населення використовується система показників, які можна класифікувати на такі групи: соціально-демографічні показники (кількість населення, його склад, динаміка та структура за статтю, віком і соціальним станом; показники міграції населення і трудових ресурсів); узагальнюючі показники (ВВП на душу населення, реальні доходи на душу населення, структура населення за рівнем середньодушового сукупного доходу тощо); показники рівня оплати праці та доходів населення (середня та мінімальна заробітна плата, середня та мінімальна пенсія, середня грошова допомога тощо); показники рівня споживання населенням товарів і послуг; показники, які характеризують стан соціальної сфери; показники споживчих настроїв домогосподарств тощо.

Засобами державної соціальної політики є: нормативно-правове регулювання, спрямоване на забезпечення соціальних гарантій та соціальний захист населення; розроблення демографічних і соціальних прогнозів; формування та реалізація соціального розділу ДПЕСР України, в якому визначаються цілі, пріоритети, завдання та заходи соціальної політики; бюджетна діяльність; державне регулювання цін на товари і послуги тощо.

На державному рівні функції регулювання рівня життя і соціального захисту населення виконують: Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції, Міністерство праці і соціальної політики, Міністерство фінансів, Міністерство з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Міністерство освіти і науки, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство культури і мистецтва, Державний комітет будівництва, архітектури та житлової політики, Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму, Державний комітет у справах ветеранів, Пенсійний фонд України та ін. Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод громадян здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. В складі Верховної Ради України діє комітет з питань соціальної політики та праці.

3 Реальні доходи населення та їх регулювання

Одним з індикаторів економічного розвитку країни й найважливішим показником добробуту населення є реальні доходи населення. Загалом розрізняють номінальні та реальні доходи. *Номінальні доходи* – це фактично отримані гроші. *Реальні доходи* – це кількість товарів і послуг, які можна придбати за одержані номінальні доходи. На основі даних про реальні доходи населення прогнозується загальний обсяг, структура і динаміка споживання населенням матеріальних благ і послуг, склад і джерела доходів населення, розмір і рівень диференціації доходів окремих соціальних груп.

В основу розрахунків реальних доходів населення покладено балансові розрахунки. *Баланс грошових доходів і витрат населення (БГДіВН)* характеризує обсяги і джерела грошових доходів і витрат населення, а також грошовий обіг між домашніми господарствами та підприємствами (установами, організаціями) інших секторів економіки. БГДіВН – це вартісний баланс. Він включений до балансового розділу ДПЕСР України, розробляється по окремих адміністративно-територіальних утвореннях, а також по Україні в цілому.

В основі реальних доходів переважної більшості населення є реальна заробітна плата робітників і службовців, реальні доходи селян від власного та колективного господарства. Належний рівень заробітної плати стимулює продуктивність праці, спонукає працівників підвищувати свою кваліфікацію, є індикатором узгодження інтересів підприємців і найманих працівників.

В Україні законодавчо встановлюється мінімальна заробітна плата та мінімальні ставки компенсаційних доплат (за роботу в несприятливих, шкідливих і небезпечних умовах) залежно від стану економічного розвитку країни, досягнутого рівня продуктивності праці, середньої заробітної плати, розміру мінімального споживчого бюджету. Також встановлюються норми оплати праці, визначено гарантії оплати щорічних відпусток, єдині тарифні умови оплати праці робітників і службовців за загальними професіями та посадами, порядок затвердження коефіцієнтів співвідношень мінімальної заробітної плати і мінімальних тарифних ставок.

Договірне регулювання заробітної плати виходить із системи тарифних угод на міжгалузевому, галузевому та виробничому рівнях. На державному рівні таку угоду укладають Кабінет Міністрів України і профспілкові об'єднання з метою забезпечення ефективного господарювання в державному секторі економіки, захисту соціально-економічних і трудових інтересів працівників, запобігання можливим негативним наслідкам економічних реформ.

Державою встановлюються норми оплати праці за роботу в понадурочний час, нічні часи, у святкові та вихідні дні, за час простою, який має місце не з вини робітника, за виготовлення продукції, що виявилася браком не з вини працівника, за роботу особам, молодшим від 18 років; держава гарантує щорічну оплачену відпустку, оплату за час, витрачений на виконання державних обов'язків, на підвищення кваліфікації, на медичне обстеження, на виробниче навчання, тощо. Гарантується також оплата жінкам за час декретної відпустки та відпустки для догляду за дітьми до 3-х років.

У державному секторі економіки фонд заробітної плати підприємств визначається як частина їхніх доходів. Умови цього визначення встановлює Кабінет Міністрів України згідно із конкретною соціально-економічною ситуацією. Державні органи затверджують коефіцієнти співвідношень мінімальної заробітної плати, мінімальних тарифних ставок, диференціюючи їх за видами виробництв, робіт і діяльності залежно від складової праці в різних галузях народного господарства, затверджують коефіцієнти співвідношення до мінімальної заробітної плати тарифних ставок для окремих професій робітників, щодо яких не застосовуються звичайні тарифні сітки.

Розміри посадових окладів керівників державних підприємств і організацій визначаються залежно від обсягу реалізації продукції (робіт, послуг) у натуральному або грошовому вираженні, від складності продукції, її конкурентоспроможності, показників використання виробничих фондів, кількості працівників, результатів фінансово-господарської діяльності. Кошти на преміювання керівників визначаються в процентному відношенні до чистого прибутку від реалізації продукції.

До працівників установ і організацій охорони здоров'я, освіти, науки, культури та інших галузей, що фінансуються з бюджету, застосовуються тарифні ставки, визначені тарифними умовами.

4 Регулювання обсягу споживання матеріальних благ і послуг

Для прогнозування рівня життя населення та державного регулювання його використовують показники соціальних гарантій населенню, такі як: прожитковий мінімум, мінімальний споживчий бюджет, мінімальний нормативний споживчий кошик, межа малозабезпеченості, мінімальна заробітна плата (пенсія, стипендія, грошова допомога) та ін. Основним інструментом регулювання доходів населення є використання мінімального споживчого бюджету.

Мінімальний споживчий бюджет (МСБ) визначає такий обсяг доходів, який уможливіє придбання набору споживчих товарів і послуг для задоволення основних фізіологічних і соціально-культурних потреб людини. Одиниця виміру – кількість гривень на рік (місяць) на одну людину.

МСБ розраховується за допомогою статистичного, структурного та нормативного методів. Для цілей державного регулювання доходів населення використовується нормативний метод розрахунку МСБ. Мінімальний споживчий бюджет має розраховуватися в цілому по країні та по окремих адміністративно-територіальних одиницях за єдиною методологією. МСБ має використовуватися як соціальний норматив для визначення мінімальних розмірів заробітної плати, пенсій, грошових допомог, стипендій та інших соціальних виплат, а також витрат держави на харчування в лікарнях, інтернатах, школах, дошкільних та інших закладах соціальної сфери. Вихідною інформацією для розрахунків МСБ є: дані демографічного прогнозу, склад мінімального нормативного споживчого кошику, норми споживання населенням товарів (послуг), дані про рівень і динаміку споживчих цін на товари (послуги).

При визначенні натурально-речової структури МСБ використовують дані про склад мінімальних нормативних споживчих кошиків. *Мінімальний нормативний споживчий кошик (МНСК)* включає збалансований набір товарів (послуг) за такими основними статтями витрат людини: продукти харчування (хліб і хлібопродукти, м'ясо та м'ясопродукти, молоко та молокопродукти, масло, яйця, риба та рибопродукти, картопля, овочі та бахчеві, фрукти, ягоди, олія, цукор і т. д.); непродовольчі товари (одяг, білизна, взуття, ліки, предмети сангігієни, меблі, предмети культурно-побутового та господарського призначення і т. п.); послуги (житлово-комунальні, культурно-просвітницькі, побутові, транспорту, зв'язку, перебування дітей у дошкільних закладах і т. п.).

Для оцінки МСБ слід використовувати середні ціни купівлі відповідних товарів і послуг з урахуванням всіх видів торгівлі. Для цього відповідними статистичними органами проводяться систематичні спостереження за рівнем цін (тарифів). Для прогнозування МСБ використовуються дані про рівень цін у базовому році та прогнозна величина індексу цін (тарифів).

До системи державного регулювання рівня життя входять: індексація грошових доходів населення, компенсація за подорожчання товарів, субсидування. Головна мета *індексації* – збереження життєвого рівня населення або, як мінімум, захист його найменш забезпечених верств. Індексації підлягають грошові доходи громадян, що не мають одноразового характеру: державні пенсії, соціальна допомога, стипендії, оплата праці, відшкодування в разі втрати працездатності. *Компенсація* передбачає відшкодування подорожчання окремих видів товарів і послуг (дитячого шкільного одягу, хліба, комунальних послуг) і передбачає виплату різниці у цінах громадянам або їх окремим групам.

Субсидування – це вид грошової допомоги населенню для оплати споживання окремих видів товарів або послуг (житлові субсидії).

5 Регулювання ринку праці та зайнятості населення

Інформаційною основою державного регулювання зайнятості населення є зведений баланс трудових ресурсів і баланс ринку праці. Ці баланси включено до балансового розділу ДПЕСР України.

Зведений баланс трудових ресурсів складається з чотирьох розділів: I. Чисельність населення; II. Чисельність трудових ресурсів; III. Розподіл трудових ресурсів за підприємствами (установами, організаціями) різних форм власності та господарювання; IV. Розподіл трудових ресурсів за сферами й галузями національної економіки.

Чисельність трудових ресурсів складається з чисельності працездатного населення в працездатному віці, чисельності працюючих осіб пенсійного віку та чисельності працюючих підлітків молодше 16 років.

Державне регулювання ринку праці в Україні здійснюється на підставі законодавчих актів, основним з яких є Закон України «Про зайнятість населення». Закон гарантує всім працездатним особам працездатного віку: право здійснювати будь-яку законну економічну діяльність; захист від дискримінаційної практики найму на роботу і звільнення; безоплатну допомогу в пошуках роботи відповідно

до інтересів, здібностей, освіти та вмінь особи, урахуваючи потреби суспільства; грошову компенсацію, пов'язану із направленням на роботу до інших регіонів; вихідну грошову допомогу у разі втрати постійної роботи; безкоштовне навчання й перенавчання безробітних; надання роботи за фахом випускникам державних професійних навчальних закладів; визначення осіб, які зараховуються до категорії безробітних, а також осіб, яким надається спеціальний захист.

Основні функції з регулювання ринку праці в Україні здійснює Міністерство праці і соціальної політики України. Це міністерство відповідає за реформування трудового законодавства і за роботу з питань зайнятості. Зокрема, воно несе повну відповідальність за формування державної програми зайнятості. Для реалізації програми зайнятості створено Державну службу зайнятості. Для фінансування заходів, передбачених державною програмою зайнятості створено Державний фонд сприяння зайнятості населення.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте соціальну політику в Україні.
2. Охарактеризуйте рівень життя населення України.
2. Шляхи розв'язання проблеми нерівності в доходах різних верств населення.
3. Охарактеризуйте ринок праці в Україні.

ТЕМА 11. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Необхідність охорони навколишнього природного середовища
2. Принципи та об'єкти охорони навколишнього природного середовища
3. Державне екологічне регулювання
4. Державне управління в галузі охорони навколишнього природного середовища
5. Економічний механізм забезпечення природоохоронної діяльності

1 Необхідність охорони навколишнього природного середовища

Державна екологічна політика – це діяльність державних органів, спрямована на забезпечення конституційного права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Екологічну політику також можуть мати окремі підприємства чи організації.

Екологічна політика на національному рівні формується **Міністерством екології та природних ресурсів**. Ще донедавна Мінприроди одночасно розробляло екологічну політику та впроваджувало її. Наразі у рамках реформи державного управління планується зосередити зусилля Міністерства саме на експертній, аналітичній роботі, яка полягатиме у розробці політичних рішень у

природоохоронній діяльності, а їхнє безпосереднє виконання покладатиметься на різні державні агенції, служби або місцеву владу.

На стратегічному рівні пріоритети екологічної політики визначені у Проекті Закону України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року»

2 Принципи та об'єкти охорони навколишнього природного середовища

З погляду на роль і місце природних ресурсів і природного середовища у розвитку економіки розрізняють два типи економічного розвитку: техногенний і сталий. Характерними рисами техногенного типу економічного розвитку є виснажувальне використання невідновлюваних видів природних ресурсів (передовсім корисних копалин) і надмірна експлуатація відновлюваних ресурсів (грунту, лісів і т. п.) з швидкістю, що перевищує можливості їх відтворення та відновлення. Стратегія сталого типу економічного розвитку забезпечує задоволення не тільки потреб сьогодення, але й не ставить під загрозу здатність задовольняти потреби майбутніх поколінь. Прихильники сталого розвитку підкреслюють незворотний характер шкоди навколишньому середовищу, заподіяної в результаті нераціонального використання природних ресурсів. Нині в Україні відбувається трансформація економічної стратегії в напрямку становлення сталого типу економічного розвитку.

Розрізняють два типи екологічної політики: політика пасивна та активна. *Пасивна політика* виходить з ідеології стримування зростання забруднення. Вона ґрунтується на використанні переважно адміністративно-розпорядчих (регламентаційних) інструментів, екологічних стандартів і норм, дозвільних процедур. *Активна політика* орієнтована на послідовне скорочення забруднення. Для цього застосовуються економічні регулятори – емісійні нормативи поетапного зниження забруднення, тимчасові дозволи на викиди і т. п. *Основними принципами* охорони навколишнього природного середовища, проголошеними в Законі України «Про охорону навколишнього середовища», є:

- пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів і лімітів використання природних ресурсів під час здійснення господарської, управлінської та іншої діяльності;
- гарантування екологічно безпечного середовища для життя та здоров'я людей;
- запобіжний характер заходів з охорони навколишнього природного середовища;
- екологізація матеріального виробництва на засаді комплексності рішень з питань охорони навколишнього середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій;
- збереження просторової та видової різноманітності й цілісності природних об'єктів і комплексів;

- науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних і соціальних інтересів суспільства на підставі поєднання міждисциплінарних знань екологічних і технічних наук і прогнозування стану навколишнього природного середовища;

- обов'язковість екологічної експертизи;
- гласність і демократизм у прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища, формування в населення екологічного світогляду;

- науково обґрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище;

- безплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності;

- стягнення плати за забруднення навколишнього природного середовища та псування якості природних ресурсів, компенсація шкоди заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

- вирішення питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням міри антропогенної змінності території, сукупної дії факторів, що негативно впливають на екологічну обстановку;

- поєднання заходів щодо стимулювання охорони й відповідальності за псування навколишнього середовища;

- вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища на засаді широкого міжнародного співробітництва.

3 Державне екологічне регулювання

Об'єктами правової охорони навколишнього природного середовища в Україні є:

- ◆ навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов і процесів;

- ◆ природні ресурси як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в економічному процесі в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ);

- ◆ ландшафти та інші природні комплекси;

- ◆ території та об'єкти природно-заповідного фонду;

- ◆ здоров'я і життя людей.

Чинним природоохоронним законодавством передбачені пріоритетні напрями відтворення та раціонального використання природних ресурсів. Їх реалізація повинна здійснюватися на національному, регіональному та об'єктному рівнях шляхом постійного й послідовного вирішення поточних і перспективних питань екологічної безпеки, охорони довкілля, розвитку та вдосконалення відповідно до стандартів ЄС законодавчої бази, застосування дієвих економічних інструментів.

До пріоритетних напрямів належать:

- гарантування екологічної безпеки ядерних об'єктів і радіаційного захисту населення та довкілля, мінімізація впливу наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;
- поліпшення екологічного стану річок та якості питної води;
- стабілізація і поліпшення екологічної ситуації в містах і промислових центрах Донецько-Придніпровського регіону;
- запобігання забрудненню Чорного та Азовського морів, поліпшення їх екологічного стану;
- формування збалансованої системи природокористування та екологізації технологій у промисловості, енергетиці, будівництві, сільському господарстві, на транспорті;
- будівництво нових та реконструкція діючих потужностей очисних каналізаційних споруд;
- підвищення безпеки проживання населення в сейсмонезбезпечних районах;
- збереження біологічної та ландшафтної різноманітності, розвиток природно-заповідної справи.

4 Державне управління в галузі охорони навколишнього природного середовища

Головним органом виконавчої влади України з питань раціонального використання природних ресурсів є Міністерство екології та природних ресурсів України (МЕПР). До центрального апарату міністерства входять департаменти: з питань ядерної безпеки, з питань екологічної безпеки, з питань охорони довкілля та природних ресурсів, з питань координації та системного розвитку. МЕПР відповідає за розроблення екологічної політики України та визначення стратегічних завдань для впровадження її через свої місцеві підрозділи.

Для запобігання шкоді навколишньому середовищу, а також нераціональному використанню природних ресурсів в Україні застосовуються такі екологічні процедури: екологічна експертиза, екологічний моніторинг та екологічна інспекція.

В Україні здійснюється державна, громадська та інші види екологічної експертизи. Проведення екологічної експертизи є обов'язковим у процесі законотворчої, інвестиційної, управлінської, господарської та іншої діяльності.

У межах *екологічного моніторингу* здійснюються: нагляд за якістю повітря, води, ґрунту; радіаційний моніторинг; нагляд за біологічними ресурсами і т. п.

Державна екологічна інспекція здійснює контроль за впровадженням законодавчих актів, що регулюють питання захисту довкілля, раціонального використання природних ресурсів та ядерної безпеки. До обов'язків інспекції віднесено: контроль за використанням землі, наземних і ґрунтових водних ресурсів; захист біологічних видів і морських екосистем; контроль за

дотриманням норм ядерної та радіаційної безпеки, лімітів на викиди та інших екологічних нормативів.

Одним із інструментів охорони навколишнього середовища є стандартизація й нормування. *Державні стандарти* у сфері охорони навколишнього природного середовища є обов'язковими для виконання. Вони містять: поняття й терміни, режим використання та охорони природних ресурсів; методи контролю за станом навколишнього природного середовища; вимоги щодо запобігання шкідливому впливу забруднення навколишнього природного середовища на здоров'я людей; інші питання, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища та використанням природних ресурсів.

Регулювання охорони навколишнього природного середовища забезпечується *системою екологічних нормативів*, яка включає:

— нормативи екологічної безпеки (гранично допустимі концентрації забруднювальних речовин у навколишньому природному середовищі, гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного, радіаційного та іншого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище, гранично допустимий вміст шкідливих речовин у продуктах харчування);

— гранично допустимі норми викидів і скидів у навколишнє природне середовище забруднювальних хімічних речовин, рівні шкідливого впливу фізичних і біологічних факторів.

Екологічні нормативи мають відповідати вимогам охорони навколишнього природного середовища та здоров'я людей від негативного впливу його забруднення. У разі необхідності для курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних та інших окремих районів можуть установлюватися жорсткіші нормативи гранично допустимих концентрацій забруднювальних речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище.

Екологічні нормативи розробляються й запроваджуються в дію Міністерством екології та природних ресурсів, Міністерством охорони здоров'я України та іншими вповноваженими на це державними органами.

5 Економічний механізм забезпечення природоохоронної діяльності

До засобів обліку природних ресурсів належать *кадастри природних ресурсів* – документи, які містять відомості про стан природних ресурсів. В Україні оприлюднений Кадастр земельних ресурсів, який містить документи про правовий режим земель, розподіл їх між власниками та землекористувачами за категоріями земель, відомості про якісну характеристику й цінність земель. Запровадження земельного кадастру забезпечується проведенням топографо-геодезичних, картографічних, ґрунтових, геоботанічних та інших обстежень і розвідок, реєстрацією землеволодінь та землекористувань і договорів на оренду землі, обліком кількості та якості землі, бонітуванням та економічною оцінкою земель. Державний земельний кадастр ведеться за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів.

Фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища здійснюється за рахунок державного бюджету, бюджету АР Крим, місцевих

бюджетів, коштів підприємств, установ та організацій, позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища, добровільних внесків та інших коштів.

Основним джерелом надходжень до бюджетів є плата за використання природних ресурсів. *Плата за спеціальне використання природних ресурсів* встановлюється на основі нормативів плати і лімітів використання ресурсів. Нормативи плати за використання природних ресурсів визначаються з урахуванням поширення їх, якості, можливості відтворення, доступності, комплексності, продуктивності, місцезнаходження, можливості переробки та утилізації відходів та інших факторів. Платежі за використання природних ресурсів у межах встановлених лімітів відносять на витрати виробництва, а за понадлімітне використання та псування їхньої якості стягують з прибутку, що залишається в розпорядженні підприємств (установ, організацій) чи громадян.

Плата за забруднення навколишнього природного середовища встановлюється на основі лімітів викидів і скидів забруднених речовин у навколишнє природне середовище, захоронення (складування) відходів промислового, сільськогосподарського, будівельного та іншого виробництв. Платежі підприємств (установ, організацій), а також громадян за викиди і скиди забруднювальних речовин у навколишнє природне середовище, захоронення (складування) відходів та за інші види шкідливого впливу в межах лімітів стягуються з прибутку, що залишається в розпорядженні підприємств чи окремих громадян.

Платежі за погіршення характеристик природних ресурсів (зниження родючості ґрунту, продуктивності лісів, продуктивності водойм) у результаті володіння і користування ними встановлюються також на основі відповідних нормативів.

Платежі за використання природних ресурсів надходять до державного та місцевих бюджетів і спрямовуються на виконання робіт з відтворення цих ресурсів, підтримання їх у належному стані. Платежі за забруднення навколишнього природного середовища надходять до місцевих, обласних і державного фонду охорони навколишнього природного середовища у співвідношенні: 70, 20 і 10 %.

Кошти місцевих і державного позабюджетного фондів охорони навколишнього природного середовища мають використовуватися тільки для цільового фінансування природоохоронних і ресурсозберігаючих заходів, а також заходів, спрямованих на зменшення негативного впливу навколишнього природного середовища на здоров'я людей.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте екологічний стан України.
2. Екологічні обмеження та свобода економічної діяльності.
3. Екологічна політика в контексті державної політики України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Лисак В.Ю. Державне регулювання економіки: навч.- посіб. для студентів ден. форми навчання напряму підгот. 6.030504 "Економіка підприємства" / [В. Ю. Лисак]. - Кам'янець-Подільський: Сисин Я. І. : Абетка, 2015. - 132 с.
2. Національна економіка: Підручник. / За ред. П.В. Круша. - К. : Каравела. - 2018. - 533 с.
3. Сенишин О.С. Державне регулювання економіки [Текст] : підруч. для студентів ВНЗ / О. С. Сенишин, М. О. Горинь, О. О. Кундицький ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. - Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. - 334 с.
4. Чернявська О. В. Національна економіка. Навч. посіб. / О. В. Чернявська. – К.: Алерта, 2018. – 502 с.
5. Внутрішня торгівля України: монографія / А.А. Мазаракі, В.Д. Лагутін, А.Г. Герасименко [та ін.] ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А.А. Мазаракі. – Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. – 864 с.
6. Конкурентні переваги промислового сектора економіки України: регіональний вимір : монографія; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»; наук. редактор д.е.н., проф. С. О. Іщук. –Львів, 2018. – 246 с.
7. Новікова Н.Л. Стійкість економіки: інструментарій оцінювання та механізми забезпечення / А.В. Бойко, Н.Л. Новікова та ін.; за ред. А.В. Бойко. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. – 451 с.
8. Цілі сталого розвитку для України: регіональний вимір: аналітична доповідь. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». –Львів, 2018.– 90 с.
9. Стеченко Д.М. Державне регулювання економіки: Навч. посіб.. – 3. вид., випр. – К.: Знання, 2006. – 262с.
10. Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : www.rada.gov.ua
11. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua
12. Офіційний сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства. – Режим доступу : www.me.gov.ua
13. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. – Режим доступу : www.mlsp.gov.ua
14. Офіційний сайт Міністерства розвитку громад та територій України. - Режим доступу : www.minregion.gov.ua
15. Офіційний сайт державної служби статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua
16. Хоменко І.О. Ухилення від податкового оподаткування як наслідок фіскальної спрямованості податкової системи в Україні /І.О.Хоменко, І.В. Горобінська, Матяш Л.М.// Вісник НТУ. – К.: НТУ, 2019. –Серія «Економічні науки». Випуск 2 (44), 2019. – С.161-170.
17. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. - Режим доступу : <https://mof.gov.ua/uk>